

Keszeg Vilmos

Élettörténetek populáris regiszterekben

Az élettörténet a narratív történetek egyike: progresszív rendszerként egy személy sorsát jeleníti meg a születés, a szerelem, a munka, a küzdelem, a halál mint alapvető biografikus toposzok által; az egyéni sorsot partikuláris környezetben, viszonyhálózatban, gyakran azzal kontrasztban állva teszi érzékelhetővé (topográfia, kronologika, emberi kapcsolatok, teljesítmények, külső, gyakran történelmi, gazdaságtörténeti folyamatok). Jelen tanulmány három hipotézist fogalmaz meg, igyekszik alátámasztani. 1. Az élettörténet forgalmazása szociális viselkedési stratégia. Az egyén együtt él a történetével, történetei révén kapcsolódik a társadalomba. Identitást alakít ki a maga számára, elfogadtatja magát, kapcsolatait, státusát ápolja. A társadalom történetek alapján tartja számon, integrálja az egyedeket. A biografikus történetek előadása és forgalmazása esemény formájában történik meg, létrehozásuk és felhasználásuk kommunikációs és tágabb kulturális, szociális szabályokhoz igazodik. Jelentéseket termelnek, viszonyokat rendeznek át, társadalmi pozíciókat erősítenek meg. 2. Az élettörténetek regiszterekbe szerveződtek. Ezek azok a regiszterek, amelyek az egyént életvilágba, társadalmi hálóba, hierarchiába kapcsolják be, kijelölik és értékelik státusát, teljesítményeit. A regiszterekbe sorolt biográfiák egy-egy korszak és társadalom ideológiáját, értékrendjét jelenítik meg, a társadalom egyedeit szociális dimenzióba helyezik. 3. Az évszázadok során a történelemtudomány, a vallás-, a tudomány- és a művészettörténet, a szépirodalom, az orális és írott népi hagyomány biográfiák regisztereként működtek. A 20. század az élettörténetek megszerkesztésének (mondásának, megírásának) új helyzeteit és finalitásait állandósította. A történetmondás, a történetek értelmezése, értékelése mind informális (mind egyéni, mind közösségi), mind formális szinten általánossá vált. A biográfiák funkciói változatosak: jelentést tulajdonítanak a létezésnek, jelentéssel látják el az individuumok életét, tanulságokat, tapasztalatokat tesznek kommunikálhatóvá, a figyelem középpontjába állítják az individuális teljesítményeket, modellt nyújtanak az életpálya megtervezéséhez, változatos érvényesülési

stratégiákat tesznek láthatóvá, közös keretbe foglalják a különböző generációk, az egyén és környezete, az egyén és a történelem viszonyát, látni engedik a társadalom, a társadalmi környezetek és az egyének értékrendjét.

A tanulmány azokra a történetekre összpontosít, amelyek biografikus jellegű külső referenciával rendelkeznek, azaz bizonyos mértékben egy életpályára, annak egy szakaszára vagy eseményére terjeszthetők ki. Ebben a folyamatban alapvetően négy mozzanatot határolunk el: 1. a biografikus történet létrehozását (funkcióját és formáját, valamint kontextusát), 2. a történet és az életpálya közötti reláció felállítását (elhallgatás, megjelenítés, a történet extenzióval való ellátása), valamint 3. a biografikus történeteket, 4. a biografikus történetek forgalmazását és hatását (a használat funkcióját, kontextusát, átörökítését, lecserélését, a történethez való viszonyulást). A tanulmány azt kívánja bizonyítani, hogy az (auto)biografikus szövegek folyamatosan termelődnek és kerülnek felhasználásra. Kutatásukat egyidőben kell kiterjeszteni a társadalom és az egyén, a történetnyelvtanok és az értelmezés- és emlékezőtechnikák vizsgálatára.

Élettörténet-elméletek

a. Fernand Braudel állapította meg, hogy a társadalom történetében vannak hosszú, közepes és rövid időtartamú struktúrák. A mindennapi élet struktúrái hosszú időtartammal, *longue durée*-vel rendelkeznek (Braudel 1972: 990–991). A kutatás az *élettörténet történetére* is ráirányította a figyelmet, s korai meglétét a nagyhagyományból mutatta ki. A vallás, a vallástörténet és valláselmélet a vallásalapítók, a szentek biográfiáját elvont vallásfilozófiai, valláserkölcsi értékek megvilágítására, popularizálására használja fel. Az ókori görög és római filozófia az élettörténetet morálfilozófiai kérdések megvilágítására tartotta alkalmasnak. A történettudomány több évszázadon át vallotta a történelmi személyiség történelemformáló hatását, s ezért genealógia, biográfia vagy arckép formájában rögzítette élettörténetüket. „Mert amint én felfogom a dolgot – írta 1841-ben Thomas Carlyle *Hősökről* című munkájában –, az egyetlen történelem, annak a története t.i., amit az emberek e világon cselekedtek, alapjában nem más, mint ama nagy emberek története, akik itt működtek. Az emberek vezérei voltak ők, a nagyok; alakítói, mintázói s teremtői szélesebb értelemben mindannak, amit az emberek összessége létrehozni vagy elérni igyekezett” (Carlyle 1900: 1). Ugyancsak az ókortól kezdve napjainkig a művészet- és tudománytörténet

az egyéni teljesítmények keretbe foglalására, a teljesítmények létrejöttének és hatásának szemléltetésére a szerző biográfiáját használta fel. Az ókori görög kultúrában az életrajz egyik típusa a költőéletrajz (valójában művészek, de mesteremberek biográfiája is), amely az élet és életmű kölcsönhatását követte nyomon. A másik típus a filozófuséletrajz (valójában bölcsek, szentek, vallásalapítók, de ugyanakkor hadvezérek, varázslók, bűnözők biográfiája) volt, amely pedig azt feltételezte, hogy az életmű az élet maga, s ezért mintaszerűségét, az életnek a vallott tanításokkal való azonosságát emelte ki. Az ókor sok életrajzírója közül említjük Damasztész és Glaukosz (i. e. 5. század), Arisztoksenosz (i. e. 4. század), Antigonosz (i. e. 3. század), Hermipposz, Szatürosz és Szótión (i. e. 2. század), a párhuzamos életrajzokat megalkotó Plutarkhosz (i. sz. 1–2. század), Diogenész Laertiosz (i. sz. 2. század), Philoztratosz (3. század), Eunapiosz (4–5. század), Marinosz (5–6. század), illetve M. T. Varro, Cornelius Nepos (i. e. 1. század), Plinius, Tacitus (i. sz. 1. század) nevét. A középkor a szentek, a hősök és a trubadúrok (Einhard, Joinville, Dante), a reneszánsz a királyok, a művészek, az államférfiak, a hadvezérek, az orvosok és a tudósok (Boccaccio, Vasari, Bonfini) életét népszerűsítette. A 17. századtól kezdődött az életrajzoknak lexikonokban való összegyűjtése. Magyarországon készült el A. Bonfini Mátyás-életrajza, majd 1711-ben jelent meg Czvittinger Dávid íróéletrajzi lexikonja. A 20. század terjesztette el a regényes életrajzot, illetve az irodalomtörténeti életrajzot (Lázár–Radnóti 1978).

Az *autobiographie* terminusának kialakulását végigkövető Jacques Voisine állapítja meg, hogy az önéletrajzot a 18. századi nyugati irodalmi érzékenység alakította ki. „Ez a műfaj egyfelől gőgöt tételez fel – a nagy ember csak azért írja meg életét, mert magát különlegesnek, a többiektől alapvetően különbözőnek tartja, másfelől azonban magában foglalja az emberi nemmel való szolidaritás érzését is, a szimpátiát, hiszen egyedül ez teszi közölhetővé egy kiváltságos egyén gondolatainak és érzéseinek történetét” (Voisine 1963: 138). Ezért is a 18. századi francia lexikográfia fenntartással kezeli a *biographie* terminust, s az *autobiographie* is csupán a 19. század közepétől válik elfogadottá. Az önéletírás történetét Jean-Jacques Rousseau *Vallomásai* című munkájától szokás számítani, mint az öntudat megszületése „kulturális forradalmának” perdöntő bizonyítékától (Philippe Lejeune, G. May). Ezzel az állásponttal száll vitába G. Gusdorf, mondván, hogy az önéletrajz nem csupán a modern individualizmus kifejezési formája. Ebben a meggyőződésében annak a G. Misch-nek az eredeztetésével ért egyet, aki az egyiptomi sírfeliratoktól kezdve a 19. századig az élettörténet különböző

megvalósulási formáit azonosította, elvetve ezáltal az élettörténet egységes műfajként való meghatározásának lehetőségét.¹

Külön és gazdag irodalma van a népi memoárnak és a naplóirodalomnak. A magyar parasztkrónikák első értékelése, a nemesi memoáirodalommal való kapcsolatba állítása Gyenis Vilmostól származik. A magyar emlékiratok történetében Gyenis Vilmos három korszakot különít el. A műfajt a zaklatott, 17. században a történelmet intenzíven megélt főnemesi osztály művelte, az önigazolás és az ellentmondásos események regisztrálásának szándékával. A tatár rabságot elszenvedő Kemény János fejedelem 1657–1658 között írta *Önéletírását* a maga és Erdély siralmas sorsáról. Kortársa, Bethlen Miklós már klasszikus *Önéletírást* készít. A kuruc harcok elbukását követő légüres térben az emlékirat irodalom tovább virágzott, ám közelebb került a mindennapi élethez. A 18. század mindkét kimagasló emlékirata mögött vallásos motivációk sorakoznak fel. Árva Bethlen Kata *Életének maga által való rövid Le-írása* az isteni gondviselés működését szándékozta bizonyítani. Ugyanez a meggyőződés vezérli II. Rákóczi Ferencet latin nyelvű önéletrajza megírásakor. A 19. századtól az emlékiratot a paraszti társadalom is használatba vette. Ugyanabban az időben, amikor a cseh parasztság, a német polgárok, az angol munkások is (Gyenis 1965). Ezt követően a Hoppál Mihály–Küllös Imola szerzőpáros készített történeti áttekintést a paraszti írásbeliség reprezentatív műfajáról. Gyenis Vilmoshoz kapcsolódva e szerzők is elidőznek a parasztkrónika létrejötténél. Az orális kultúra hatására e krónikák gyakran élnek a szöveget szervező, formulákat felkínáló verses formával, majd a főnemesi emlékiratok tartalmi és formai szabályait veszik át, s ilymódon „a XIX. századi prózai paraszttírásokat a XVII–XVIII. századi memoár-irodalom folytatásának kell tekintenünk.” A 20. századi emlékiratok tanulmányozása alapján azonban megállapítják: „a maiak – a köznyelv nagyfokú fejlődése következtében – az élőbeszéd törvényeit érvényesítik, gyakran a műfaj követelményeinek ellenére is” (Hoppál–Küllös 1972).

Újabb értékelő összefoglalásra az 1980-as évektől kiadott nagy szintézis, a Magyar Néprajz V. kötetének megjelenése nyújtott alkalmat. Az *Igaz történet, élettörténet, önéletrajz* című fejezet szerzője, Küllös Imola „a hagyományos népköltészet átalakulása” jegyeként értelmezi a megnevezett szövegtípusok elterjedését (Küllös 1988). Ugyanezen sorozat *Társadalom*

¹ A kérdés összefoglalása: Z. Varga 2002.

című, VIII. kötetében Mohay Tamás tett közzé összefoglalást az egyéni életutak kutatásáról. A paraszttársadalom tagjainak személyes feljegyzései a 18. század harmadik harmadától két formában készültek: a krónika és a számadáskönyv formájában. Az első a közösség, a település történetének eseményeit, a második az egyéni élet, ezen belül főként a gazdálkodás eseményeit örökítette meg. Ezt a műfaji hagyományt dúsította fel a világháborúk kora, meghonosítva a személyes feljegyzések különböző formáit. A szerző a személyes dokumentumokból a tipikus és a kivételes, a stabilitás és mobilitás, a történelmi fordulatok, a szocializáció és önállósodás, a konfliktusok, a válsztások, az érzelmek, a táj motívumait emeli ki. Szintén a szerző publikálja egy 20. századi parasztgazda feljegyzéseinek mintaszerű elemzését (Mohay 2000, Mohay 1994). Verebélyi Kincső tanulmányban tett kísérletet arra, hogy a tartalomelemzés módszerét alkalmazva kimutassa a paraszti önéletírásokban feltűnő szokáselemeket (Verebélyi 2001). A biografikus természetű igaztörténetet bemutató monográfia a szövegtípus múltját az ókorig vezeti vissza (Réthey Prikkel 1991: 93–98).

A parasztkrónika, paraszti önéletrajz és ennek szakirodalma szócikk formájában került bemutatásra különböző lexikonokban.²

b. A biografikus történetek kutatásának egyik vonulata napjainkig a műfajiságot helyezi középpontba, a biográfiát mint szövegtípust határozza meg, tartalmi, formai, poétikai karaktereit igyekszik kijelölni. Voigt Vilmos a műfajok jellemzésére több paraméter egyidejű alkalmazását javasolja (Voigt 1972: 39–134). Műfajtipológiájában Mihail Bahtyin a beszéd műfajainak a megnyilatkozások tartalom, stílus és kompozíció szerinti tömbösüléseit nevezi. A szervezettség, kidolgozottság alapján különíti el az *elsődleges* (egyszerű) és a *másodlagos* (összetett) beszédműfajokat. Ez utóbbiak magukba integrálják az elsődleges megnyilatkozási formákat³ (Bahtyin 1988: 246–247). A biografikus történetek esetében az élettörténet az élménytörténet, a híresztelést, az igaztörténetet stb. magába építve mutat ilyen integ-

² *Életrajzi elbeszélés*. In: Magyar Néprajzi Lexikon 1. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, 668.; *Parasztkrónika, paraszttönéletrajz*. In: Magyar Néprajzi Lexikon 4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 186–187.; *paraszti önéletrajz* in: Világirodalmi Lexikon 10. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, 185.; *népi élettörténet*. In: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon 4. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2002, 166–168.

³ A szövegtípusoknak a konkrét alkotástól a műfajiság szintjéig való strukturálódását Voigt Vilmos is nyomon követi. A kötet műfajelméleti fejezetének egyik alapvető kérdése az egyedi alkotások és a műfajiság kölcsönhatására vonatkozik (Voigt 1972b).

ráló hajlandóságot.⁴ Ugyanakkor jelezni szükséges azt is, hogy a biográfiai motívumok különböző történeti műfajokban bukkanak fel, ami a műfajok egymástól való elhatárolását is megnehezíti. Ezzel magyarázható a terminológiai készlet gazdagsága. E készletből a következőket sorolhatjuk: *élettörténet, életrajz, önéletrajz, önéletírás, emlékirat, krónika, napló, feljegyzés, verses önéletrajz, regény* stb. A biográfiai motívumok centrális szerepet töltenek be a magánlevelezésben, a verses levelekben, a hírversekben is (Takács 1957, Katona 1960), a sírfeliratban, a gyászjelentésben, a halottbúcsúztatóban, a temetési prédikációban, a vőlegény- és menyasszonybúcsúztatóban, az emlékversben, az ajándék- és fényképeddikációban, a fényképeken, a videófelvételekben, a curriculum vitae-ben stb.

c. Jaap Lintveltnek a „nézőpont” perspektíváját érvényesítő, a narrátor és a szereplő egybeesését vizsgáló narratív tipológiájában az autobiográfia homodiegetikus, ezen belül auktoriális, a biográfia heterodiegetikus, ezen belül aktoriális narráció (Lintvelt 1981: 38–39). Az autobiográfia a ’vele’ (la vision ’avec’), a biográfia a ’kívülről’ (la vision ’du dehors’) perspektívát érvényesíti a főszereplő megjelenítésében és megítélésében (Lintvelt 1981: 47). A narrátor nyelvtani nemének megválasztása narratív attitűd, az első személyes alak a narrátor identitását építi (Lintvelt 1981: 55). Paul Ricoeur értelmezésében a személyességet a megélt idő elbeszélése eredményezi (Ricoeur 1985: 147). A klasszikus folklorisztika az én-formává alakítást stilisztikai eljárásként, „epikus törvényként” mutatja be.⁵

Az élettörténet értelmezésének egyik vonulata a *szerzői intencionalitás*-ra hívja fel a figyelmet. Az élettörténet olyan narratív szöveg, amely a „ki vagyok kérdésre” a „hogyan váltam azzá” elbeszéléssel válaszol (Lejeune 1980: 19). Sajátosságai közül a szerzői őszinteséget (igazság), a szövegbe li állítások valóságosságát (referencialitás), a szöveg áttetszőségét szokás kiemelni. A történet hitelességét, igazságértékét illetően azonban állandó fenntartások vetődnek fel. Az, ami e kérdést érvénytelenné teszi, a szerzői alapállás megkérdőjelezhetetlensége: a szerző nevének feltüntetésével felelősséget vállal a történetbe foglaltak hitelességéért. Ez az *önéletírói paktum* egy olyan pragmatikai viszony, amely szavatolja a szövegben megjelenő szerző és a szövegen kívüli szerző azonosságát (Lejeune 1975). Ez a viszony

⁴ A magyar etnológiai irodalomban Dobos Ilona, majd Küllös Imola tekintette át az új kisepikai műfajokat (Dobos 1986, Küllös 1988).

⁵ A. Aarne 1913-ban közölt tanulmányát ismereteti Voigt 1978.

képezi azt a közös platformot, amely a szerző és olvasó (beszélő és hallgató) között az élettörténet által lehetővé teszi a kommunikációt. A szereplő és a szerző azonossága miatt a történet az *én-ontológiára*, az én megszületésének történetére épül. Az én-ontológia az énkép alaprétege, amely leggyakrabban „az ember számára saját élettörténete *mitologikus áthangolásban* jelenik meg” (Hankiss 1980: 30). A „kisember mítosza” tartalmazza a lezármazást, a gyermekkori élményeket, az egyén életében meghatározó személyekkel való kapcsolatot, az élet szerencsés és szerencsétlen fordulóit. A korábban jelzett, az élettörténettel szembeni fenntartások tehát valójában a történet sajátossága révén fogalmazódnak meg: a teljes életet jeleníti-e meg az élettörténet? Az én-ontológia (a szubjektivitás) miatt rendelkezik-e objektivitással, reprezentativitással?

d. A kutatás egy másik vonulata az élettörténetet az életpályától elválasztva, mintegy vele szembeállítva határozza meg, az élettörténetet az életpálya szimbolikus reprezentációjának, a jelenben (egy beszédhelyzet körülményei között) feltáruuló/feltárt múltnak nevezi. „Az életpálya a valóság egyéni »birtokbavételének« folyamata, az élettörténet pedig...szimbolikus megjelenítés” (Niedermüller 1988: 379). Az élettörténet több is, kevesebb is, másabb is az életpályánál. Az életpálya szimbolikus megkonstruálásában több tényező játszik szerepet. A tényezők egyik része az egyéntől függetlenül, a beszédhelyzetben, az élettörténet mondásának kontextusában kezd érvényesülni. Ilyenek a szövegelőzmények (pretextusok), a beleértési tartományok, a történettel szembeni olvasói (hallgatói) elvárások, előírások, a történetmondással kapcsolatos automatizmusok, forgatókönyvek, a műfajiság szabályai. A tényezők másik része szubjektív természetű, akaratlagos vagy akaratlan: a közlési szándék, finalitás, az emlékezés korlátai és torzításai, az egyéni narratív és nyelvi kompetencia és performancia. Mindezen tényezők függvényében a mesélő szelektál az emlékei közül, az emlékeket sajátos kronológiai rendbe és oksági viszonyba szerkeszti, interpretálja őket, jelzi fontosságukat és jelentésüket, s a nyelvi és paralingvisztikai eszközök segítségével kommunikálhatóvá alakítja. Ugyanakkor, az élet társadalmi kiterjedése révén, az élettörténet óhatatlanul magába olvaszt társadalmi implikációkat is: kortársak jelenlétét, közreműködését jelzi.

Az életpálya morfológiai modelljét David G. Mandelbaum szerkesztette meg. E modell az egyéni életet fordulópontok mint határkövek közötti életszakaszokra tagolja. „Sok fordulópont előírászerű, kötelező jellegű, másokat az egyén maga választ” (Mandelbaum 1982: 37). Az egyes életszakaszok

a fordulópontot követő adaptációk alapján válnak egyneművé. Az adaptáció „beépített folyamat, mert minden személynek módosítania kell élete folyamán több megrögzött viselkedési modelljét, hogy megbirkózhasson az új feltételekkel. Minden személy azért változtatja meg az életvitelét, hogy fenntartsa a folytonosságot, vagy a csoportban való részvétel céljából, vagy a társadalmi elvárások vagy az énkép miatt, vagy egyszerűen a fennmaradás érdekében” (Mandelbaum 1982: 37). Az egyes életszakaszokon belül az egyén a teret, az időt azonos módon használja, stabil mikrotársadalomban él, stabil én-tudattal rendelkezik.⁶ A fordulópontokat az egyén *sorseseeményként* éli meg és dolgozza fel. Azaz úgy fogadja el és úgy jeleníti meg, úgy fogadtatja el élete egy szakaszát, élete egy eseményét, mint amely előreláthatatlanul, szándéka, akarata ellenére, elháríthatatlanul megesset vele. A fogalmat definiáló Tengelyi László szerint a sorseseemény „föld alatti értelemképződést” indít el, s ugyanakkor önmagával mint identitással szembesíti az egyént: „A sorseseemény szó [...] olyan magától meginduló, uralhatatlan módon lejátszódó, föld alatti értelemképződésre utal, amely az élettörténetben új kezdetet teremt. [...] Egy sorsescsapás csak akkor válik sorseseeménnyé, ha nem egyszerűen utolér valakit, hanem épp vélt önazonosságában sújtja őt” (Tengelyi 1998: 199).

e. Propp 1928-ban dolgozta ki a varázsmesék történetnyelvtanát, amely a narratológiai kutatásokat a történetek struktúrájának vizsgálatára ösztönözte. *A mese morfológiája* című munkájának tanulsága, hogy léteznek produktív természetű, generatív-transzformációs modellek, amelyek alapján koronként, társadalmanként bizonyos tartalmak (a mindennapi élettal kapcsolatos, történelmi, társadalmi tapasztalatok) előadhatóvá, megjeleníthetővé válnak (Propp 1975). Ugyanakkor ezek a modellek emlékezetkönnyítő eljárásként is működnek.⁷ Ezek a kutatások folytatódtak az utóbbi évek élettörténet-elemzéseiben (Páczkán 2002, Keszeg szerk. 2005).

f. A 20. század első felében kibontakozott formalista-strukturalista, a szövegeket a műfajiság és a szerkezet felől megközelítő kutatások mellett a század második felében tűntek fel a kommunikációelméleti, szemiotikai, szociolingvisztikai irányzatok, amelyek a közlési folyamat minden kom-

⁶ Az elemzési szempontok alkalmazásával készült analízis: Páczkán 2002.

⁷ N. N. Colby megállapítását ismerteti Pléh 1986: 13.

ponensére kiterjesztették figyelmüket. Ebben az értelmezésben a korábbi kutatások tárgyát képező szövegek (történetek) a narráció (diskurzus) szintjén a közlési folyamat részét képezik, s nagyobb közlési események részeként, valamint a közlői és befogadói pozíciók, szándékok és kompetenciák, a szöveg kontextusa felől értelmezik a szöveget. Jelen áttekintésben magunk is hasznosítani igyekeztünk a beszélés néprajza néven az 1960-as évektől kibontakozott kutatások szempontjait és terminológiáját (beszédhelyzet, beszédesemény, beszélőközösség, kontextus stb.) (Hymes 1979). Az élettörténet formájának, funkcióinak, elhangzása helyzeteinek, értelmezésének változatossága miatt helyesebb *(auto)biografikus beszédmódról* beszélni. Olyan kommunikációs aktust értünk alatta, amelyben egy személyes identitás biografikus reprezentáció formájában jelenik meg és tölt be szerepet. A terminus definíciója szerint a beszédmódot egyik oldalról az adott beszédesemény, beszédaktus, beszédstílus, a másik oldalról a személyes képességek, a szerepek, a kontextusok, az intézmények, az értékek, az attitűdök szabályozzák. Azaz, a biografikus epizódok elaborálására szolgáló helyzetek, a történetek megszerkesztésére, előadására, értékelésére, lereagálására vonatkozó szabályok, stratégiák, szerepek és egyéb hagyományok, valamint beszélői adottságok együttesen határozzák meg. Az elemzés hasonló lehetőségeit kutatja Giovanni Levi, amikor fontosnak tartja a propopográfia és modális életrajz, az életrajz és a kontextus, az életrajz és a határesetek vizsgálatát (Levi 2000).

Beszédhelyzetek, kontextusok, stratégiák

The logical syntax of language [A nyelv logikai szintaxisa] című könyvében Rudolf Carnap (1937) releváns és irreleváns kontextusokat különböztet meg. A releváns kontextus nyelven kívüli (pl. kiemelkedő időponthoz, az emberi élet fordulópontjához, évfordulóhoz stb. kötődő rítus), az irreleváns kontextust a beszédeseményen belül elhangzó szövegek alkotják (idézi Bar-Hillel 1997: 177). Az *(auto)biografikus beszédmód* a legkülönbözőbb helyzetekben előfordulhat, a beszédesemény folyamán, a tematikus asszociáció szabályait követve. A továbbiakban azonban olyan jellegzetes helyzeteket tekintünk át, amelyekben az egyén szembesül életével, szükségét érzi annak, hogy történet formájában megjelenítse múltját, rákényszerül arra, hogy életpályáját narratív formában felmutassa. Illetve, amely helyzetekben egy egyénről narratív reprezentáció készül el, kerül forgalomba.

1. Az átmeneti ritusok, az egyén életében sorra kerülő fordulópontok, az egyénnek egy új szociális környezetbe, illetve korábbi környezetében új státussal való elhelyezkedése, a ki- és belépési események szükségessé teszik nemcsak bemutatását, megjelenítését, hanem múltjának, teljesítményeinek mint termelt tőkéjének, valamint családfájának mint örökölt szociális tőkéjének áttekintését. Ily módon az egyén kontextualizálása történik meg. Ezek közül a helyzetek közül mint legjellemzőbbet a halált és a temetést emeljük ki.⁸ A halott biográfiájának megszerkesztése, szertartásos körülmények közötti bemutatása, megörökítése különböző szándékkal történik. Ez lehet a láthatatlanná váló halottnak való emlékállítás, a tévedésekkel és erényekkel való számvetés, a halott emléke ápolásának az utódokra való átruházása, az egyén genealógiai struktúrába való beillesztése. A temetési szertartásban az utóbbi kétszáz év során azonos szövegfunkciók mutathatók ki. E funkciókat egyidőben, párhuzamosan meglévő, egymást kiegészítő, vagy időben egymást váltó szövegtípusok töltik be. E biográfiai adatok összeválogatásáról, egybeszerkesztéséről, a szöveg végső formába öntéséről és előadásáról a közösségi hagyomány gondoskodik, szerepkörökhöz van hozzárendelve (családtag, kántor, lelkész, népi költő, fejfafaragó). E hagyomány gyakran él pseudo-biográfiákkal, szetereotíp, hosszú időn keresztül használatban lévő biográfiai panelekkel. Ezekben az esetekben, rituális körülmények között, nyilvánosság előtt az egyénhez szetereotíp biográfiát rendelnek hozzá (halottbúcsúztató). E biográfiák gyakran autobiografikus formában vannak megszerkesztve. A halott-biográfiák strukturális motívumai a szakmai teljesítmények, a családi állapot, a közéleti szerepvállalás, a betegség, a halott nyugalmanak mágikus-vallásos befolyásolása, az emléke ápolására való felszólítás (Részletesebben: Erdész 1968, Kríza 1993, Bartha 1995, Oláh 1996, Keszeg 1999, Keszeg 2002a.)

Egyik írásában Pierre Bourdieu értekezik az individuális életpálya elődök általi előkészítéséről, „a család álmáról”, illetve az előle való kiterés lehetőségéről. A szerző által bemutatott történet főszereplőjének környezete a fiatalembert bátorítja a kézenfekvő életpálya modellektől való elhajlást. Sorsát mégis a szűk környezetében adott, a szocializáció során interiorizált minták determinálják. A támogatott kitörési kísérlete mégis a szülők életpályájához való visszatéréssel ér véget (Bourdieu 1993). Az elemzésbe bevont élettörténetek Bourdieu következtetésének érvényességéről győznek meg.

⁸ Az önéletrajzi diszkurzust többen tekintik ön-helyreállító diszkurzusnak, a sírfeliratot hozva fel példának. A témáról: de Man 1997, Menke 2002.

Egyik oldalon a hagyományos életpályától való kényszerű eltérés okozta traumák sorakoznak fel. Másik oldalon pedig azok a történetek, amelyek a közösségre előírt, elfogadott életpálya minták alapján ítéleznek az egyén fölött. Az egyén életének genealógiai, társadalmi struktúrába való belehelyezése a családi/közösségi eszményekhez való hűség perspektívájából ítéli meg az egyént. A genealógiák előszeretettel hangoztatják a generációk szolidaritását, az egyénnek a nemzetség folytonosságának biztosításában játszott szerepét. A temetési szertartás keretében előállított biografikus reprezentációk kiszűrlik a deviáns biografikus epizódokat, a halott közös erőfeszítéssel létrehozott élettörténete a normatív életpálya-moddal egyező motívumokat tartalmazza.

2. Michél Leiris szerint az élettörténetnek tépje, kockázata van, megszerkesztését, forgalmazását Gisele Mathieu-Castellani az öngigazolás szándékával készült törvényszéki beszédhez hasonlítja. Az életpálya eseményeinek vállalása, indoklása olyan állapotokat teremt meg és fogadtat el, mint a bűnösség, az ártatlanság. Az önéletírás ebben az esetben kötelezettségeket (őszinteség, kimondás, vallomástevés) ír elő az emlékező számára. Az előbb leírt történetcsoporthoz hasonlóan, az élettörténeti narratívumok e csoportja is közönség nyilvánossága előtt kerül bemutatásra. Létrehozásuk gyakran a szóban forgó személy akarata ellenére történik meg. Az egyénhez tudta, akarata nélkül rendelnek hozzá biografikus motívumokat tartalmazó történetet, amelyek megítélését pozitív vagy negatív irányban befolyásolják.

A stilizált törvényszéki beszédmód legtisztább formában a lokális balladákban található meg, *A gyilkos feladja magát* balladatípusban. A 19. század végén elterjedt új stílusú ballada hőse, Barna Jancsi kedvese kívánságára meggyilkolja édesanyját. A nyomasztó büntudat hatására maga jelentkezik az őrmester előtt, s bevallja tettét.

A biográfiai eseményeknek az egyén fölötti ítélkezés céljából történt felidézésén alapultak a boszorkányperek. A hiedelemmondák egy lokális közösség egy-egy tagjához a marginalizálás szándékával szintén speciális (konvencionális) élettörténetet, élettörténet epizódot rendelnek hozzá (boszorkánytörténetek, megszállottság-történetek). A tolvaj kiletének speciális eszközökkel való megtudakolása után a tolvajlás mint kompromittáló epizód kapott helyet az egyénről forgalmazott történetben.

3. Autobiografikus szövegek létrejöttéhez, megformálásához gyakran a más kulturális közegben élők, s közülük gyakran a néprajz-, szociológiatudományi, zsurnalisztikai és irodalmi (film) érdeklődés, irányítás nyújtottak ösztönzést. Ennek az érdeklődésnek a hátterében elsősorban a kollektív

életvilágok bennszülöttek általi dokumentálásának, megkonstruálásának, reprezentálásának szándéka állt. Az élettörténet és recepciója háttérben az a kutatói hipotézis húzódik meg, hogy az egyén életének története bepillantást nyújt az élet megélését szabályozó kollektív kulturális gyakorlatokba (gazdálkodás, társadalmi kapcsolatok, ünneplés stb.). Továbbá, hogy az egyén biografikus narratívuma implicit módon tartalmaz család-, közösség- és településtörténeti epizódokat.

Az idegen (távoli, városi, értelmiségi) világ képviselője olykor ezért is válik a történetek szereplőjévé. Vankó Imréné Dudás Juli gyermekkori, meghatározó élményként örökíti meg az idegen érdeklődőkkel való találkozását. „Egy tavaszi, vagy nyáreleji napon, már nem emlékszem pontosan, ahogy a libáknál voltunk, odajött hozzánk félig cserkész, félig turista ruhában két idegen férfi. Hátukon hátizsák volt, Mi, gyerekek érdeklődve álltuk őket körbe. Az volt a kérésük, énekeljünk nekik valamit. Csoportosan is énekelünk, a bátrabbak külön-külön is. Promincli cukrot kaptunk érte... Hogy ki volt az a két idegen, azt akkor még nem tudtam. Bemutakoztak ugyan, de nekem a kis falusi lánynak a Kodály és Bartók név akkor még nem jelentett sokat. De ma már annál többet. Hiszen ők világszerte elismert és híres emberek... Az ő nyomaikon haladva keresett fel néhány hét múlva dr. Gönyei Sándor, a Néprajzi Múzeum fiatal tanára. Vele szintén a libáknál találkoztam” (Hop-pál–Küllös–Manga szerk. 1974: 370–371). Az életforma megváltozása után közönség, hallgatóság nélkül maradó széki parasztasszony, Győri Klára számára éveken keresztül a folklórkutató Nagy Olga érdeklődése tette lehetővé a helyi narratív hagyomány újramesélését. A hagyományos repertórium kimerülése után, a kutató biztatására látott neki élettörténete megírásának. Az élettörténet a „kedves idegenek” látogatásának megörökítésével zárul. „Egy időben kezdtek hozzám jönni és kérdezetni kezdtek tőlem meséket...Többek között egyszer három-négy személy jött. Nagy csikorgós tél volt. Az ölükbén, a karjukban hoztak valami műszereket, nem volt rajtuk kesztyű, s a kezük egészen kivörösödött. Bejönnek, köszönnek, s mondják, hogy Nagy Olga tanárnő küldte őket hozzám, s kérnek: – Legyen szíves, Kali néni, mondjon egy-két mesét. [...] Megmondták, hol vannak szállásba, s én megígértem nekik, hogy délután elmegyek oda, ahova megszálltak. Úgy intéztem, hogy a megbeszélte időre oly pontosan ott legyek, mintha vonathoz mentem volna. Ahogy a szoba ablakán megláttak, gyorsan ketten kijöttek az utcára, örvendtek nekem. Én betegen mentem, ők kétfelől a drágák karon fogtak, csakhogy az ölübbe nem vetek fel. Na de aztán mondtam is nekik, jó pár szalagot telitöltöttek...” (Győri 1975: 204)

Az élettörténet létrejöttét irányító két további helyzet kimondottan az írott élettörténetre vonatkozik.

4. Az írás lehetővé teszi az élmények, tapasztalatok időben való továbbörökítését, a felejtéstől való megóvását. Hermann Bausinger a technika korának kezdetétől számol az élmények olyan mértékű felhalmozódásával, hogy megélésük és számon tartásuk szinte lehetlenné válik. Ebben a helyzetben jelennek meg a kulturális emlékezetet felszínen tartó emlékezési események, valamint az élmények írásban való megörökítésének alakzatai (Bausinger 1995: 89–124). A személyes tudásnak az utókorra való áttestálására általában családon belül kerül sor. Az emlékiratok szerzői leggyakrabban unokáikat szólítják meg, s nekik címezik az élettörténetet. Ebben a közlési helyzetben olyan motivációk érhetők tetten, mint a múlt időnek, a változó hagyományoknak, a halandó embereknek való (kontraprezentikus) emlékéállítás, a leszálló rokonok kapcsolatának mentén szerveződő szimpátia, valamint az oktató, nevelő, moralizáló szándék. A megörökítésre kerülő események leggyakrabban a rendszerváltozások, a háborúk, a migráció, a szerző vagy a szerzőhöz közelálló személyek életének eseményei, a fiatalok szórakozásai, a mesterségbeli tapasztalatok.

Egy újszékelyi emlékiratíró a következőképpen fogalmazza meg ezt a helyzetet: „Körülbelül tíz esztendővel ezelőtt úgy gondoltam, hogy jó lenne, ha megírnám az életem rajzát, amit – ha kiadni nem is lehet – legalább a fiam és unokáim (mert ilyenre sokra vágytam) saját okulásukra felhasználhatnak. Egy ember hányódásain keresztül megismerhetik a társadalom jó vagy rossz oldalát, abból az időből, amelyet én átélni kényszerültem” (Buzogány Béla, in: Pillich–Vetési 1987: 376). Az átörökítés gesztusa általában implicit, olykor megfogalmazott, a szöveg intonációjaként vagy záradékként elhelyezett szándékkal társul. Ez leggyakrabban egy sérelem szóvátétele, az elégtétel keresése, a múlt és jelen, a szegénység és jólét, az elnyomottság és a jogok, a háború és béke, az emberpusztító robot és értelmes alkotómunka, valamint a magánélet terén a gyermekkori, fiatalkori megaláztatás, a szülői, férjji önkény és a révbejutás oppozíciópárokra épülő panasz, illetve derűs megelégedettség. Az 1898-ban született Tolna megyei Nagy Kovács István, a summáséletet, az első világháborút, majd a Kanadát megjárt „Pista, a versíró” 1951-ben osztályharcos optimizmussal zárja élete történetét. „Természetesen csak részletekben, keresetlenül, falusias ideológiában írtam meg önéletrajzomat, belefoglalva a verseimet is. A *szegénység útja* címet adom neki, és átadom a dolgozó osztály milliós tagságának. És tudom, hogy az olvasók ezrei állapítják meg írásomból, hogy az ő életrajzuk

is így volt. Még ennél is tövisesebb volt! És mielőtt befejezném írásomat, gondolatban elibém tárul a fényűzésben pöffeszkedő úri burzsoá osztály életrajza. Hasonlítsuk össze a dolgozó osztály önéletrajzával, és vajon akadna-e egyetlen a dolgozó osztály fiai között, aki gondolata nyomán bosszúra ne lobbanna ellenük?” (Hoppál–Küllös–Manga szerk. 1974: 194) Az 1916-ban Gyimesfelsőlokon született Tankó József, lakodalmi versmondó, a helyi hagyományok és magánélete eseményeinek felelevenítését az anyaország részéről az 1989 után feléledt érdeklődés, a „műnköt es számba vesz valaki” miatti örömmel zárja (Forrai szerk. 1994: 39). Olykor, ezzel ellentétben, a fenti pólusok közé ellentétes irányba épülnek be értékek. A szintelen jellel szemben a múlt az otthonos, a védettséget nyújtó, a varázslatos hagyományokkal teli patriarchális világ. Az emlékiratok gyakran az alulnézet perspektívájából elkészített naiv etnográfiai leírások. A visontai Balla János a lakodalmat, a farsangot, a gyimesi Tankó János a pünkösti búcsújárást, a családi összejöveleteket, a rukkolást eleveníti fel (Hoppál–Küllös–Manga szerk. 1974: 259–311, Forrai szerk. 1994: 11–40). Vankó Imréné Dudás Juli a szakember tudatosságával készíti el a hajdani kalendáris szokások és átmeneti rítusok lajstromát (Hoppál–Küllös–Manga szerk. 1974: 367–384). A Csongrád megyei Gyovai Pál, akárcsak a széki Kocsis Rózsi a gyermekkori csoportos játékok leírását illeszti be biográfiájába. (Hoppál–Küllös–Manga szerk. 1974: 7–8, Kocsis 1988: 19–26). A paraszti világnak a II. világháborút követő gyors kicserélődése válságba sodorta a falvak lakosságát. Az emlékiratírók, miközben igénybe veszik az új közművelődési lehetőségeket, nosztalgiával tekintik át a felszámolódott hagyományokat. Életük történetéhez a hagyományokból választanak kellékeket.

A romániai magyar irodalomban az „őszinteség” retorikáját alkalmazó irodalmi memoár az 1950-es (kiadásban az 1960-as) évek második felétől bizonyult adekvát kifejezési formának (Nagy 1968, Nagy 1969, Nagy 1971, Nagy 1974, Kemény 1972, Kacsó 1971, Kacsó 1974, Kós 1991 stb.)

A paraszti önéletírások néprajzi értékére először az 1940-es években Bálint Sándor hívta fel a figyelmet, Orosz István szeptember önéletrajzához írott előszavában (Bálint é. n.). Kiadásuk, ennek ellenére csupán az 1950-es évektől kezdődik meg. 1949-ben a csíkszentdomokosi Kurkó Gyárfás *Nehéz kenyér* címmel jelentette meg a gyermek- és ifjúkorára való visszaemlékezését (Kurkó 1949). Az 1970-es évektől kezdődően örvendetes módon felduzzadt a magnóra rögzített, a kutatói felkérésre készült, vagy összegyűjtött memoárok száma (Salamon 1979, Salamon 1987, Pillich–Vetési 1987). A romániai magyar könyvkiadásban a népi memoárok sorát Tamási Gáspár

Vadon nőtt gyöngyvirág című könyve nyitotta (1971), ezt követte Győri Klára *Kiszáradt az én örömem zöld fája* című könyve (1975). Mára szinte megszámlálhatatlanra duzzadt számuk. A parasztemberekhez hasonlóan rendre az érdeklődés középpontjába került a gyári munkásság, cselédek (Ráduly 1987), iparosok (Dánielisz 1993), tanítók (Oláh 2003), népi tehetségek, költők (Nagy 1990), az amerikázás, utóbb általában a vendégmunkások és az elvándorlók élettörténete.

1990 után a romániai közéletben látványosan megnőtt a biografikus diskurzus szerepe. A legélénkebb érdeklődés a világháborúk, a frontharcosok és hadifoglyok, valamint a kommunista rendszer áldozatainak vallomásait követte. Ekkor szerveződött a Volt Politikai Foglyok Szövetsége (Asociația Foștilor Deținuți Politici) és a Kommunista Rendszer Áldozatainak Szövetsége (Asociația Victimelor Regimului Comunist), amely tagjai traumáinak tudatosításáért és érdekeinek képviseletéért indított mozgalmat. *Hadifogságban. Naplótöredékek. Emlékfoszlányok 1944–1948 c.* könyvében Zsigmond Ferenc a kaukázusi hadifogság epizódjait örökítette meg (1995). A Hargita Népe című napilap 1993-ban ösztönözte a hadifogságot végigszenvedett férfiakat emlékeik megörökítésére. A hatvan visszaemlékezés 1997-ben látott kötetben napvilágot (Ferencz szerk. 1997).

A rendszer áldozatai között voltak a lelkészek is. Kálváriájukat Varga László, Csiha Kálmán és Nyitrai Mózes örökítette meg (Csiha 1992, Varga 1998, Nyitrai 2001). A lelkésztörténetek a próbára tett humánus és hit, a méltatlanul, barbár módon megalázott értelem, a gyülekezeti élet nevében emelnek szót.⁹ Részben a politikai bosszúállás, részben a gazdasági likvidálás áldoztául esett az erdélyi arisztokrácia. A megélt történelmi tapasztalatai évtizedeken keresztül tabu alá estek. Ezek popularizálására szintén 1989 után került sor (Bethlen 1989, Teleki 1995), elkobzott anyagi javaik visszaigénylésével, visszaigényelhetőségével egyidőben.

5. Az íráshoz való folyamodás két lehetséges motivációja az elmágnosodás, valamint a szabadidő, az alkotószándék megjelenése. Az életkor előrehaladása miatt, vagy a hozzátartozók, a kortársak elhalálózása miatti elszigetelődés ellensúlyozására az írás által történik kísérlet. Ebben az esetben a szerző egy virtuális olvasót tételezve örökíti meg életének eseményeit, tapasztalatait, életbölcességét. Az ezzel való foglalkozás kitölti idejét, feléli aktivitását. Több olyan személyről van tudomásunk, akik az írás által sza-

⁹ További börtönnapló: Bartis 1988.

kítanak rendszeresen időt a befelefordulásra, az intim érzések megélésére. A marosvásárhelyi Botos Amália a következő szavakkal hajlik a papír fölé: „Ötven év. Igen, ötvenéves lettem, már be is töltöttem, és az ötven év alatt sok mindent átéltem. Öröm? Boldogság? Ó, ezek mind elkerültek engem, annál több szenvedés-, fájdalom-, bánatban volt részem. Kinek panaszkodjak? Kinek mondjam el? Nincs kinek. Neked fogok panaszkodni, te papír, más senkinek” (Salamon 1979: 78). A füzetrel kialakított bizalmas kapcsolat az emlékirat során több alkalommal azonosítható. „Boldog új évet, kedves néma társam. Mondd, nem tudsz valami jót jósolni az Új évre? Mondd, nem akarsz valami jóval megvigasztani? Nem tudod, hogy mennyire vágyom a gyermekeimet, az unokáimat látni, akik oly távol vannak tőlem? ” „Kedves barátom, életem naplója, úgy látom, nincs nyugtod, és kíváncsi vagy életem további folytatására” (Salamon 1979: 146). A férjétől külön élő, az egyetlen gyermekét elveszítő erdélyi asszony, Zsigmond Erzsébet a halott leányának való levélírásban éli meg gyászát, foglalja le magát (Zsigmond 1995). Egy magyarborzási (Mezőség) asszony, kéziratos füzetében havi rendszerességgel örökíti meg a maga és családja életének eseményeit, bibliai idézeteket és imát fűzve hozzájuk. Az írás számára intenzív vallásossága megélését teszi lehetővé. A múltra való emlékezés, az élettörténeti feljegyzések készítése sok esetben az ünnepi viselkedés részévé vált (Keszeg 1994).

Az autobiográfia köztudottan az autodidakta írók rendelkezésére álló legközelebbi nyersanyag. Irodalmi foglalatosságai során ennek számára keresnek adekvát műformát, illetve autobiografikus keretben teszik szóvá szociális sérelmeiket és reformjaikat, hajtanak végre önrehabilitációs műveletet. E folyamat az írás hétköznapivá válásának egyik fordulópontja, a társadalmi kommunikációból való kivonása, individuális céloknak való alárendelése.

Az önéletrajzírás gyakran hátrányos kulturális helyzet lenyomatait hordozza magán. Az szerző úgy válik íróvá, hogy nem rendelkezik azzal a műveltséggel, képzettséggel, jártassággal (olvasottság, írásgyakorlat, nyelvi képzés) (Bourdieu: képzési tőke), amelyet az írás feltételez. Irodalmi tájékozottsága hiányos, szelektív, esetleges, nyelvi kompetenciája és performanciája egy konkrét életvilág (szubkultúra) normáihoz igazodik, környezetében hiányoznak az íráshoz szükséges kellékek, az íráshoz szükséges idő, az írásgyakorlás tekintélye. 1790–1900 között íródott 22 francia, 68 angol munkás, 79 férfi, 11 nő önéletrajzírásának elemzése tárta fel a hátrányos helyzetre való hivatkozás motívumait, valamint e helyzet következményeit. Ezek a következők: az olvasás mint erőfeszítés; az irodalmi kánonok tiszteletben tartása; eklektikus

hatások asszimilálása; az irodalmi eszközök utánzásán alapuló alkalmazása; a fikció helyett környezetük érdeklődésre számot tartó orális hagyományainak, személyes életük történetének feldolgozása (Lyons 2001).

Egyik általunk vizsgált autodidakta költő falusi származása és neveltetése, szülei akarata ellenére iparos pályára lépett. E döntésével egész életét végig követő konfliktushelyzetet teremtett. Húszévesen kezdett el írni. Az évek telével egyre terjedelmesebb verses szövegeket állított elő. Az irodalmi forma lehetővé tette számára sérelmei intenzív megélését, félresiklott élete korrekcióját, elégtétel vételét az elszenvedett bántások miatt (Keszeg 2005). Egy gyergyói asszony metaforikus eljárással az élet színpadára írta át életét.¹⁰

Mire használjuk az élettörténetet? Pragmatikai megközelítés

A biografikus beszédmód egy életpályáról megszerkesztett és forgalmazott reprezentációk formájában a mindennapi életben, a társadalmi kommunikációban és interakciókban tölti be funkcióját. A nyelvi megnyilatkozásokhoz, a kommunikáció egyéb formáihoz és lehetőségeihez hasonlóan a biográfia forgalmazásának is illokúciós jellege van.¹¹ Extenzió, referencialitás szempontjából a biográfia két alapvető formája az autobiográfia mint én-reprezentáció és a másokról forgalmazott biografikus narratívum. Első esetben az egyén saját múltjának történetbe foglalásával vagy elhallgatásával állapít meg jelentéseket, fed fel viszonyokat, összefüggéseket, tesz szóvá egzisztenciális kérdéseket. Történetének felfedésével az egyén helyet sajátítja ki a maga számára környezetében. Második esetben a biografikus történeteket valamilyen társadalmi szükséglet tartja napirenden. Ennek célja akár az ellenőrzésnek az egyénre való kiterjesztése, akár a pusztán kíváncsiság, akár valamilyen fajta kompenzatorikus vagy szankcionáló gesztus.

Szintén a referencialitást, a történet extenzitását, motívumait tekintve a biografikus történetek három alapvető típusát különítjük el. 1. A *genealógia* az egyén élettörténetét egy tágabb, leszármazási rendbe helyezi, történetét kiterjeszti a születés előtti és a halála utáni időszakra. Genealógiai kontextusban az egyén élettörténetének előzménye az elődök története, s ugyanakkor az egyén története kihatással van az utódok sorsára. 2. Az *élet-*

¹⁰ Szócs Levente: *Egy népi önéletrajz értelmezése* (Köllő Teréz, Gyergyócsomafalva). Szakdolgozat. 2003

¹¹ Az illokúció a kommunikáció által végrehajtott cselekedet: Austin 1988.

történet a születés és halál határai között helyezi el az egyén történetét. 3. Az igaztörténet az egyén életéből egyetlen biográfiai eseményt emel ki és jelenít meg.¹²

A biografikus beszédmód eltérő narratív stratégiák, s a stratégiák által impliciten követett, a valósággal (életpályával) és beszédhelyezettel (hallgatók, esemény) szembeni attitűdök alapján működik. Biró A. Zoltán a biografikus történetmondás megfigyelésének négy helyzetét különítette el. Ezek a direkt helyzet, a kutató által kikényszerített helyzet, az indirekt történetmondási helyzet (a másokról való beszélés), az élettörténeti epizódra való tömör utalás (Biró 1994: 64). Jelen esetben a narratív stratégiát tágabban kívánjuk értelmezni. A direkt, az indirekt és a kikényszerített történetmondás mellett mind az elhallgatásnak, mind az elferdítésnek stratégikus szerepet tulajdonítunk.

Reprezentatív biográfiák. Minden társadalom szívesen gyűjti össze, forgalmazza a számára reprezentatívnak érzett történeteket, legyenek azok példamutatóak vagy normasértőek, szóljanak a szabványányosított életéről vagy a kiemelkedő teljesítményekről. Ezek segítségével a társadalom a maga értékrendjét, hitét teszi explicitté, legitimizálja az érvényes ideológiát, az intézmények rendszerét. Ezek a történetek követendő életmodelleket, a mindennapi élet szabályait fogalmazzák meg, népszerűsítik. Jean-François Lyotard állapítja meg, hogy az elbeszélések intézményeket, gyakorlatokat, törvényhozásokat, gondolkodásmódokat legitimizálnak, a reprezentatív történeteket tehát társadalmi igény hívja életre (Lyotard 1993). Roland Barthes egy kor történeteinek strukturális egyezésére figyelt fel. (Barthes 1977). Claude Bremond és Tzvetan Todorov szerint a reprezentatív történetek az emberi viselkedés elfogadott normáit tükrözik vissza, s ezzel magyarázható a népszerűségük (Bremond 1973, Todorov 1988).

Amikor 1774-ben Veszprémi István közzétette „Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajzát”, a gyűjtemény előszavában kifejtette a biográfiák hasznosságát. Szerinte ezek egyidőben fejezik ki a kortársak és az utódok elismerését, s mozgósítanak a nemes tettek, az áldozatos erőfeszítések utánzására. A következőket írta: „Ahány kiváló tudományú és érdemes közéleti vagy tudós embernek az életrajzát az utókorra hagyták, főleg avégett tették,

¹² A magyar etnológiai irodalomban Dobos Ilona, majd Nagy Olga kezdeményezte az igaztörténetek gyűjtését és értelmezését: Dobos 1958, Dobos 1964, Nagy O. 1975, Nagy O. 1988. Bemutatása: Küllős 1988, Réthey Prikkkel 1991.

hogy ne csak megadják a becsületet az érdemnek és a tudománynak (hiszen a dicséret szakismeretek szerzésére és tanulmányok végzésére ösztökél mindenkit), hanem, hogy az ilyen példákkal az olvasók kedvét is fölkeltsék azoknak az utánzására, akik dicséretes cselekedeteikkel és tudományuk bőségével halhatatlanságot szereztek nevüknek. Ebben pedig ítéletünk szerint helyesen és okosan jártak el. Még a legvilágosabb és legüdvösebb tanácsoknak sincs ti. olyan erejük, mint a példaképeknek. Ezekhez igazodik az egész világ, és nemigen akad az emberek közt olyan, aki ne szeretne látni és követni mintaképeket. Miért is ne magasztaljuk azokat, akik akár régen, akár a maguk korában végeztek tudtunk szerint ilyen munkát! Nincs olyan ága a tudománynak, se olyan művészet vagy mesterség, amely ne termelt volna ki olyan embereket, akiknek a tisztelőiben örömet ne találnak a tudás barátai, s azt ne éreznék, hogy magával ragadja őket a versenyvágy, az a tudományos világra oly hasznos érzelm, melynek annyi értékes koponyát és kiváló cselekedetet köszönhetünk” (Veszprémi 1774/1960: 3–5). Egy, parasztsorsokat elemző munka a paraszttörténetekben a paraszti sorsra jellemző epizódok hangsúlyos jelenlétét figyelte meg (Környeiné Gaál 1997: 5).

A reprezentatív történetek csoportjába tartoznak a kommunikatív és a kulturális emlékezet által fenntartott lokális mítoszok, s az ezeknek megfelelő kultuszok. Aranyosszék emlékezetében két emberöltőn keresztül Balázs Ferenc megkonstruált biográfiájába épültek be az ideális népoktató, lelkész, tudós, író, világiáró, politikus kvalitásai (Keszeg 1991b, Keszeg 1997a). Körösfőn Tókécs Tibor református lelkészhez kötődik kommunikatív emlékezet. 1924–1925-ben segédlelkész Körösfőn, 1929-től lelkész. Vasárnapi iskolát vezet, nőszövetséget szervez, ifjúsági egyletet, dalárdát. A Hangya szövetkezet könyvelője. 1944-ben elmenekül, 1945-ben tér vissza. Kuláknak teszik meg.¹³ Oroszhegyen 1966–1985 között szolgált Péter László katolikus lelkész. A falu emlékezetében a kötelességtudó, az önfeláldozó értelmiségi, a gyülekezeti élet és a egyházi tulajdon gondozójaként maradt meg.¹⁴ Ilonka Ágnes máréfalvi látnokasszony 1919-ben született. A kollektivizálás által kiváltott krízishelyzetben vált a transzcendencia szócsövévé.¹⁵

A romániai kommunista személyi kultusz kezdetén készült el Nicolae Ceaușescu (1918–1989) biográfiája, amelyet a romániai általános és középiskolák tanulóinak osztályfőnöki és politikai nevelési órákon kellett

¹³ Péter Kinga vizsgadolgozata, 2002. KJNT archívuma.

¹⁴ Kovács Melánia vizsgadolgozata, 2002. KJNT archívuma.

¹⁵ Lukács Enikő vizsgadolgozata, 2005. KJNT archívuma.

megismerniük, megvitatniuk. Olimpiu Matichescu készítette ez a pártfőtitkár 15–27. életéve (1933–1945) közötti, ifjúkori biográfiáját (Matichescu 1981).

Státustörténetek. A biografikus történetek egyik része az egyén társadalmi pozícióját támasztja alá, társadalmi kapcsolatait, teljesítményeit legitimizálja. A történetek hol a státus elfoglalásának feltételét képezik, hol folyamatosan szükség van rá a státus megőrzéséhez, legitimálásához. Ezekben a történetekben az életpálya eseményei közül azok kerülnek részletes és hangsúlyos bemutatásra, amelyek az illető kontextusban (korszak, társadalmi környezet) reprezentatívnak minősülnek. Tematikai szempontból a státustörténet szólhat egy jeles személyiséggel való kapcsolatról, jelentős eseményben való részvételtől, hozzájárulásról, önmagában jelentős teljesítményről, figyelemre méltó életpályáról. A státustörténetnek nyilvános kontextusa van, s viszonylag huzamos ideig érvényben marad.

Roger Chartier egy 16. századi francia család három tagjának „autobiográfiai gesztusát” értelmezi. Az édesapa karrierje látványosan ívelt a magasba. Az apa gyermek- és fiatal éveit koldusként és pásztorkodással tölti, Németországban. 20 éves korában tanul meg írni, latin, görög és héber nyelvtanár lesz. Életének, a nehézségek legyőzésének történetét Petrarcát követve 73 évesen, rövid idő alatt, a város orvosprofesszorává vált fia biztatására írja meg, az értelmiségi rétegbe való bekerülésének, a család semmiből való kiemelkedésének, elfoglalt új pozíciójának motivációjaként. A nagyobbik fiú a szülőváros megbecsülésnek örvendő tanára, dékánja, rektora, orvosprofesszora. Egész életén keresztül naplót vezet, úti jegyzeteket készít, levelekben örökíti meg humanista gondolatait, Montaigne személyes stílusát követve. Magánéletének alakulása is írásra ösztönzi. Minthogy utóda nem születik, az írásban neve megörökítésének lehetőségét látja. A kisebbik fiú későn, az apa második házasságából születik. 33 évesen kezd írni. Nyugtalan utazó, úti jegyzeteiben különböző életvilágok sajátosságait, különbözőségeit örökíti meg (Chartier é. n.).

A státustörténetek állhatnak egyetlen életrajzi epizódból, teljes biográfiából vagy genealógiai történetből.

A vallásos élet kiemelkedő személyiségeivel szembeni bizalmat státustörténetek alapozzák meg, alakítják ki. Márton Áron (1896–1980) 1938 és 1980 között Erdély római katolikus püspöke. A kisebbségi és a vallási jogok következetes követelése miatt 1949 és 1955 között börtönt szenved. Kiválasztottságát, mediátor voltát a római katolikus hívektől származó ima-

meghallgatások bizonyítják.¹⁶ Zárug Mária Margit (Gyöngyi) 1946-ban született Gyergyószentmiklóson. Hét éves, amikor szervezetében súlyos betegség jelenik meg, aminek következtében 1955-ben meghal. Rövid életének történetbe foglalása halála után kezdődött el. Bűntelesege nyilvánvaló volt mindenki számára. Családjá és települése körében a kilenc év a szentté válás előzményét képezte. Imameghallgatások bizonyították azt, hogy holta után közbenjáró lett segítségre szoruló betegek és isten között, s hogy szentté avatása indokolt (Szalma 2004).

Egy dicsőszentmártoni jósasszony elhivatásának történetével legitimizálja ténykedését. Egy műtét során a klinikai halál állapotába jutott. Az Úr ekkor szólította meg először: „Ne búslakodj, mert minden jó lesz.” Miután nyugdíjba vonult, éjfél órában újabb látomásban részesült. „Visszahoztalak az életbe, hogy segíts az embereken” – hallotta újra. Isten arra utasította, hogy a bibliát találomra üsse fel. Az elolvasott passzusban az Úr arra szólítja fel Mózeset, hogy népét vezesse ki az egyiptomi rabságból, juttassa el Kánaán földjére. Azóta eredményesen tesz eleget speciális szerepkörének (Erdős 2005). Egy Csíkszentdomokoson rendelő bionergetikus felnőttként egy kisgyerek fejét simogatta, amikor váralanul feltárult előtte a gyerek koponyájának belső szerkezete, testének érhálózata. S ugyanakkor keze mágneses erővel telt meg. Azóta eredményesen diagnosztizál és gyógyít (Bajkó 2005: 143). Az 1919-ben született máréfalvi szentasszony gyermekkorában kilencszer volt halálán. Gyermekkorát állatok őrzésével töltötte, írni, olvasni nem tanult meg. Tizenkét éves, amikor megjelenik előtte Isten, s értesíti, hogy harmincéves korától hirdetni fogja az ő igéjét. Nagy szél támad, a magasba emeli, s a Rengőkőhöz röpíti, ahol majd rendszeresen megérinti őt a „kegyelem”. Hívását gyakorolni kezdi. Amikor hatásától félve a hatóságok elmeorvosintézetbe zárják, egy angyal, majd Isten tanácsára megszökik. Csillag mutatja számára a hazavezető utat (Gagyai 1998).

A genealógiai történetekben az életpálya megítélése, értékelése az elődökkel és az utódokkal való kapcsolat függvényében történik. A genealógiai kapcsolatok számontartása elsősorban émikus természetű. Egyaránt szolgálhatja az elődök tiszteletét, túlvilági nyugalmaik biztosítását, az elődök által felhamalmazott anyagi és morális örökség átvételét, kisajátítását. Az élettörténet nem zárul le és nem merevedik ki az egyén halála után, a túlélők

¹⁶ Baróti Borbála: *Emlékezés és mítoszteremtés. Márton Áron alakjának mitizálódása, kultuszának kialakulása*. BBTE. Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék. Szakdolgozat. 2002

folytonosan újraalkotják, saját perspektívájukból és identitásuk függvényében (Tengelyi 1998: 525). A genealógiai kapcsolatok áttekintése, lerögzítése és nyilvános felmutatása rituális körülmények között történik. A temetési és a lakodalmi beszédmód szövegtípusai (halottbúcsúztató, sírfelirat, gyászjelentő, végrendelet, valamint a vőlegény- és menyasszonybúcsúztató) a szóban forgó személy élettörténete mellett név szerint tér ki elődeire és leszármazottaira. A halott, a házasulandó személy státusa megteremtésének egyik formája a genealógiai struktúrába, a családtörténetbe való beillesztés. Családi perspektívából a genealógiai kapcsolatokkal való rendelkezés az egyénre privilégiumokat és kötelezettségeket ruház át. A genealógiai történetek számontartják a leszármazás rendjét, a nemzetség tagjainak tulajdonosságait, jelentős teljesítményeit (történelmi eseményekben való részvétel, az anyagi javakkal való gazdálkodás, a családért vállalt áldozatok). A nemzeti teljesítmények a történet révén a szóban forgó egyénhez rendelődnek hozzá (Keszeg 1999, Keszeg 2002, Keszeg 2002a).

Két kutatási beszámoló mutatja be a genealógiai történetek ilyen célú megszerkesztését. A történet mindkét esetben a leszármazottak helyzetének, állapotának magyarázatául szolgál. Egy dicsőszentmártoni jósasszony a hozzá fordulóknak problémáit (az egészség és az anyagi helyzet válságos állapota) családtörténeti előzményekre, okokra vezeti vissza. A valamelyik ős által kimondott átok generációról generációra adódik át és hatása egyre fokozódik. A kilencedik generáció életében csúcsosodik ki, betegség, halál, anyagi kár formájában. A jósasszony a baj forrását segít azonosítani. A kávézacc alapján azt állapítja meg, hogy apai vagy anyai ágon közvetítődött-e a baj (Erdős 2005). Hasonló okból tartják számon a genealógia kapcsolatokat egy erdélyi nagyközség egyik családjának tagjai. A 19. század közepén a család birtokába került egy vízimalom, s ettől kezdődően családi tulajdonként apáról fiúra szállt. A második világháború idején a vidéken nagy éhínség uralkodott el. A vámból begyűlt lisztet a malom ekkori tulajdonosa magas áron árusította a rászorulóknak, s ezért átkot mondtak rá. Azóta a családnev szerencsétlenséget hordoz. A dédapa lába megbénult, felesége magatehetetlen, ágyban fekvő beteggé vált. (1. generáció) Fiuk családjában olyan sok gyerek született, hogy egyiküket örökbe kellett adniuk. (2. generáció) Két gyermek idegbetegséggel nőtt fel. (3. generáció) Egyiküknek magatehetetlen gyermeke született. Másikuk két éves leánygyermekét a víz ragadta el. Egyik férfi két sikertelen házassági kísérlet után alkoholistává vált. Rézszenen lezuhant a lépcsőn, meghalt. Két unokatestvér vesebeteg. Egyikük felesége meddő. Öt unokatestvér öngyilkosságot kísérel meg. (4. generáció)

Egyik fiatal családtagnak szerelemgyermeké született. (5. generáció) Az átokról, hatásáról a fiatalokat serdülőkorban értesítik. A község lakói is számontartják a nemzetség tragédiáit. Az átok nem sújtja a férjhezment, nevet változtatott lányokat. Egyik leszármazott külföldre távozott, a tragédiák elől menekülve.¹⁷

A kommunista éra káderlapjai (tanulmányokra, munkahelyre való jogosultság) az egyén származására, elődei életrajzi eseményeire is kitértek. Az új rendszer osztályellenségnek minősítette a meghalt, a közéletből visszavonult ősöket is. A származással szemben támasztott elvárással az elődöktől, a múlttól való elhatárolódást, annak megtagadását kívánta elérni. Mindössze az új rendszerrel együtt induló, az azzal egybefonódó pályákat volt hajlandó tolerálni és jutalmazni. Fejes Endre *Rozsdatemető* című regénye hőseinek sorsát, pályáját származásuk írja elő. Hábetler János, az ács, szakaszvezető, nemzetőr, kőfaragó segéd, sekrestyés, a Ludovika Akadémia al-tisztje, és a szintén elődök nélkül felnőtt felesége minden nehézség nélkül éli életét a háborús és azt követő években. Elvek, elkötelezettségek nélkül töltik napjaikat és nevelik gyermekeiket. A háború, az 1956-os forradalom, a szocializmus ideológiája megtorpan szoba-konyhás lakásuk küszöbén. Soha senki sem kényszeríti színvallásra őket. Szeretnek ünnepelni, jól enni, bort inni. Ezért hálásak a rendszernek, s a rendszer is ezért biztosítja számukra a gondtalanságot. Szemben Zentay Györggyel, akinek tragédiáját családja bűnnek számító előélete okozza. A felvinci Kiss Albertné Nagy Irén (sz. 1919) a kollektív gazdaságba való beiratkozásokról ilyenképpen számolt be: „Megalakult a társas, s utána akart megalakulni a kollektív. 47–48-ba. Az emberek a társasba bementek, de a kollektívbe nem nagyon akartak iratkozni. A kollektívbe akkor iratkoztunk be, amikor Árpit kidobták az iskolából. Hazajött. – Hát mér jöttél? Azt mondta az igazgató, hogy csak akkor menjek vissza, ha a szüleim beiratkoznak a kollektívbe. A lányom két évet járt az iskolába, ötöt kidobták, mer kulák vót az apja. Erzsikét bé se vették, mer kulák vót az apja. Árpit hazaküdték, hogy a szüleje nem kollektíves. S akkor egy egész éjjel gondolkoztunk. Azt mondta szegény uram, te Piri, így is, úgy is muszáj lesz. Itt már kiút nincs. S a gyermek is elmarad az iskolából. Iratkozzunk bé. Menj s iratkozzá bé. Na aztán én béiratkoztam.”¹⁸

¹⁷ Szabó Csilla: „Megbüntetem az atyák vétkét a fiakban...” BBTE. Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék. Vizsgadolgozat. 2002. KJNT Archívuma.

¹⁸ Keszeg V. gyűjtése.

A kulákok meghurcoltatásának történetei fél évszázadon keresztül a családi regiszterekbe visszaszorulva őrződtek meg, a rendszerrel szembeni passzív rezisztencia narratív bázisaként. Az 1989-es romániai rendszerváltozás, az ezt követő politikai rehabilitálás, különösen a földtulajdon visszaszolgáltatása vetette őket felszínre. A történetek a közös gazdálkodás utopisztikus jellegét, az osztályideológia igazságtalan voltát, az új politikai és közigazgatási vezető garnitúra műveletlenségét, imoralitását, a szociális és morális rend felborulását örökítik meg, személyes, konkrét történetek formájában. A téma megjelenítését Závada Pál kezdeményezte *Kulákprés* című munkájában (Závada 1986). Kristó Tibor a székely, Oláh Sándor a Homoród vidéki kulákok történeteit gyűjtötte össze és tette közzé (Kristó 1999, Oláh 2001).

A történelemmel kapcsolatba került személyek a történelemnek az autobiográfiába való beleszerkesztését folyamatosan gyakorolták. Az 1848-as szabadságharcnak a 19. század végén kezdődő komemorálása az események lezajlását és következményeit a lokális történelmek mellett a résztvevők biográfiája formájában tárta fel, tette hozzáférhetővé. A megemlékezési ünnepségeken megjelentek és emlékezni kezdtek a honvédek. Holtuk után a sírfeliratuk is kitért a szabadságharcban való részvételükre. A 20. század folyamán az események narrativizálása, a történetek iránti tömeges érdeklődés ismétlődött meg a két világháború, az ezekkel összefüggő deportálások kapcsán. A romániai magyar könyvkiadásban 1975-ben feltűnt írott memoárok mindenkike kitért a háborúban szerzett érdemekre és elszenvedett sérelmekre. Egyik gyűjteményben hatvan székely hadifogoly elevenetíti fel a munkatáborokban elszenvedett sérelmeit. A történetek ugyanarra a narratív sémára épülnek rá. A felhasznált motívumok a deportálás, az idegen világban átélt kiszolgáltatottság, a nélkülözések (hideg, éhezés), a megfeszített munka, a szolidarizálás, a civilizációba való visszatérés (Ferencz szerk. 1997, Keszeg 1997).

A trianoni döntést követően Erdély-szerte több helyen és alkalommal történtek etnikumközi atrocitások. A Torda melletti Sinfalva megfélemlítésére 1933-ban került sor. A Mócvidékről vonattal leérkező indulatos tömeg a helybéli románság támogatásával több magyar családot támadott meg. 1934 karácsony a közeli Harasztoson román kezdeményezésre véres összecsapás zajlott le. 1944. szeptember 14-15-én, a II. világháború tordai frontjának összeomlása, a magyar és német katonák visszavonulása után Aranyosszentmihályon a román lakosság koholt vádakkal hat magyar személyt pusztított el. A 13 éves Dézsi Mózes szemtanúja volt édesapja kivégzésének. Mínthogy igazságos hivatalos ítélethirdetés nem történt, az Aranyos-vidéki magyarság körében az eseményekről készült narratívumok a román többsé-

gi nemzetiséggel szembeni bizalmatlanság fenntartója volt. A történetek informális szinten, személyes és bizalmas kapcsolatokon keresztül terjedtek.¹⁹ Az 1940. augusztus 29-én kezdődött bécsi tárgyalások értelmében az Észak- és Dél-Erdélyt elválasztó határ Torda és Kolozsvár közé került. Az Észak-Erdélyben rekedt, vagy oda menekült személyek éveken keresztül éltek távol családjuktól. Házasságok bomlottak fel, magánéletek indultak el a helyzet felkínálta pályán. A határtörténetek napjainkig forgalomban vannak, személyes és családi állapotokat legitimálva (Keszeg 2004b, Keszeg 2004c).

A státustörténetek egy nagy csoportja az egyén életpályáját egy társadalmi osztály, egy foglalkozási, vallási csoport biografikus paneljeiből építi fel. E történetek egy kollektív narratív sémába illesztik bele az egyén életpályáját. A lelkészek és a néptanítók élettörténete kötelező módon tartalmazza a pályaválasztás motivációját, a tanulmányok elvégzésének történetét, a meghatározó iskolai emlékeket és tanári modelleket, a pályakezdés nehézségeit és élményeit, a hivatás gyakorlásának körülményeit és eredményeit.²⁰ A népi kultúrában szolgáltatást nyújtó specialisták (mesemondók, népi költők, vőfélyek, faragók, szövőasszonyok, gyógyítók, jósok stb.) életpályája azonos motívumokból szerveződik: a specialista sajátos tudásra, tapasztalatra tesz szert, közösségében specialistaként lép fel, a közösség specialistaként viszonyul hozzá (foglalkoztatja, honorálja, tiszteli), utódot képez, visszavonul és utóéletet él.²¹

Presztízstörténetek. Tartalomban is, funkcióban is a státustörténetekhez állnak közel a presztízstörténetek. Olyan biográfiai epizódot tartalmaznak, amely átmeneti jelleggel befolyásolja az egyén megítélését, az egyén helyzetét, az egyén választásait. Ebből a szempontjából stratégiai helyzetben készül el, hangzik el. A státustörténetektől eltérően nem kíséri az egyént élete útján, nem befolyásolja státusát. Általában minden jelentősebb eseményt megelőzi és követi narratív reprezentációja.

¹⁹ A Torda környéki események, narratív feldolgozásuk bemutatása és értelmezése: Keszeg 2001, Keszeg 2004a I.: 55–232. A szárazajtai pogrom bemutatása: Benkő 1995.

²⁰ A BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékének kutatási témái között szerepel az élettörténetek elemzése. A szórványgondozó protestáns lelkészek élettörténetének elemzése: Keszeg–Becze 2001. A néptanítók élettörténetéről készült tanulmánykötet megjelenés előtt áll.

²¹ A Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete (Kolozsvár) által 2003-ban támogatott, a Kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszéke és a Sapientia Tudományegyetem Román Nyelv és Irodalom Tanszéke részvételével lefolyt kutatás eredményei: Keszeg V. szerk. 2005.

Sztereotíp élettörténetek. Ezzel a terminussal azokat a történeteket nevezzük meg, amelyek az egyént a közösségben normatív életpálya, és ennek megjelenítésére szolgáló biografikus séma szereplőjévé teszik meg. Minimális biografikus referenciával rendelkeznek. A magyar nyelvű forrásközlések a lakodalom és a temetés szokáskörében jelzik előfordulásukat.

Az európai etnológiában Arnold Van Gennep átmeneti rítuselmélete nyomán állandósult strukturalista kutatások folyamatosan megnevezik a szertartások ilyen funkciójú szokáselemeit (Van Gennep 1909).²² A biografikus beszédmód részletes értelmezése azonban mindeddig elmaradt. Philippe Aries következtetése, hogy a 18–19. század során a halottra való emlékezés átvette a haláltól való félelem és a bűnbánatra való felszólítás helyét (Aries 1996: 231). A vőfélyköltészetben a menyasszony- és a vőlegénybúcsúztató a státusváltás előtt álló fiatalok életét az aktuális eseményig vezetik végig. Az önfeledt és gondtalan gyermekkor után társra találtak, elhagyják a szülői házat. Új életet kezdenek, otthont alapítanak, berendezkednek az utódok fogadására. A hagyományos narratív és frazeológiai klisék olyan mértékben dominálnak, hogy alig teszik lehetővé a konkrét, személyes események fellelmezését. Pontosabban, a sztereotíp történet elmondása a családtagok, a meghívottak, az egybegyűltek meglévő, a fiatalokra vonatkozó tudását hivatott felidézni, keretbe foglalni. Még gazdagabb a temetés rítusa keretében alkalmazott szövegtipológia. A halottbúcsúztató vers, a nyomtatott gyászjelentő, az epitáfium számbaveszi az elhunyt családi, társadalmi és szakmai életének fordulópontjait és teljesítményeit, betegségének, szenvedésének motívumait, leszármazottait. E szövegek mindenike keretet teremt a halottra való emlékezésre, a közösségi emlékezet számára összeválogatja a legreprezentatívabb eseményeket és teljesítményeket (Kríza 1993, Bartha 1995, Adorjáni 2006).

Pszedo-biográfíák. Olyan biografikus narratívumok, amelyek nem rendelkeznek empirikus értékkel, az extenziójuk, referencialitásuk konvencionális. A történet mindenképpen reprezentációként működik, hiszen szereplője közismert személy, a történet pedig egy állítást fogalmaz meg róla. Forgalmazói, befogadói egyaránt tudatában vannak a történet alaptalan

²² Hasonló hatású munka Gail Kligman rítuselemzése: Kligman 1998. A magyar irodalomban: Voigt 1983, Balázs 1994. Alulírottak a lakodalmi és temetési rítusszövegek biografikus funkcióiról közölt elemzése: Keszeg 1991, Keszeg 2002, Keszeg 2002a. Továbbá: Kecskeméti-Nováky 1988.

voltának. Ennek ellenére a történetbe foglalt eseményt találónak és jellemzőnek fogadják el. A történet a hatáskeltés, egy személy jellemzése végett hangzik el.²³

Az 1980-as években, a román kommunista diktatúra, a személyi kultusz megszilárdulása idején a szaporodtak el a diktátorról szóló narratívumok. Kedvenc madara a pingvin, mert a hidegben sem fázik, csak halat eszik és mindig tapsol. Azért látogat el Afrikába, hogy legalább a gólyákat tudja viszatérésre rábeszélni. Ausztráliába, hogy mutassa meg, hogyan lehet üres erszénnyel ugrálni. Ahányszor borbélyhoz megy, a mester mindig Brassóba való utazásra biztatja az államelnököt. Ezt hallva az államelnöknek a félelemtől feláll a haja, s borbélyja könnyebben tud dolgozni. Kínai látogatása idején lecsúszik róla a selyempaplan, egy kiskutya nyalni kezdi a fenekét. Megszólal az államfő: – Păunescu, te is eljöttél? A képtárban Nicolae Grigorescu *Parasztját* véli felismerni. Figyelmeztetik, hogy a tükör előtt állt meg. Mikor a Hattyúk tavába hívják, fürdőnadrágba öltözik. Halála után Szent Péter a pokolba kergeti. Néhány nap múlva a mennyország kapuján a pokol első menekültjei dörömbölnek. Végrendelésében meghagyja, hogy sírjára virágot ültessenek. Ám azok mindig elhervadnak. A cigány magyarázata: a föld túldágosan ki volt használva, s a trágya túl mélyen van (Zsigmond 1997). A kommunista éraban Romániában tiltott volt a terhességmegszakítás, ezért a nőgyógyászok csúszópénz ellenében végezték. Mikor a boltok üresen álltak, egy közismert kolozsvári nőgyógyász egy pohár konyakra hívta kollegáját. Repülőre ültek, Bukarestben a KB vendéglőjében megitták az italt, s visszatértek. Ugyanez a személy új bútort rendelt. A szekrény bicegő lábát egy marék papírpénzzel támasztotta alá (Keszeg 1991a).

A pszeudo-biográfia kialakításának más eljárásai is ismertek. Mind a narratológia (Lintvelt 1981), mind az etnológia irodalma (Honko 1980, Olrich 1982, Galame-Griaule–Görög–Karády–Platiel–Rey–Hulman–Seydon 1989) számol a biografikus események fikció, kitalált események biográfia formájában való megjelenítésével. Az eljárás az „epikus törvények” egyikeként épült be a köztudatba (Voigt 1978: 1165, Honko 1980, Olrich. 1982). A történetípus jellegzetes darabjai azok a tréfás mesék, amelyekben a hős egyes szám első személyben számol be a képtelen események soráról.

A közelmúltban egy Kolozsvár környéki terepmunka során figyelhetjük meg egy idős férfi sajátos viselkedési stratégiáját. Környezetében évtizede-

²³ A reprezentálás, a reprezentáló reláció, az extenzió, az empirikus érték, a kognitív attitűd fogalmak: Terestyéni 1992.

ken keresztül münchenhauzeniádák főszereplőjének tette meg magát. Következő viselkedésével érte el szándékát, hogy beszámíthatatlannak tekintés (Keszeg 2002c). A férfitársaság zártkörű összejövedeleinek jellegzetes szövegtípusa a virtuskodó vadász-, halásztörténet. A személyesített képtelen történetek a szórakoztatást, egymás ugratását, a hallgatók figyelmének próbára tevését, a fantázia szabadon engedését szolgálják.²⁴ A folklorisztikai irodalomnak tudomása van a „nevető fejfák” műfajáról. A tréfás sírfeliratparódiák is csupán a szóbeliségben élnek, szórakoztató funkcióval. A műfaj terjedelmi-formai szabályait betartva groteszk biografikus eseményeket rendelnek hozzá egy-egy személyhez, társadalmi típushoz. Kedvelt típusai a hűtlenkedő, veszkedős feleség, a borbarát férj, a botcsinálta orvos, a lókupec (Erdész 1977).

Elhallgatott történetek – kikényszerített történetek. W. Barnett Pearce és V. Cronen az 1970-es években kidolgozott elmélete szerint a beszédmód és a a beszélés mint cselekvés társadalmi környezetet hoz létre. Ebben a konstitutív folyamatban játszanak szerepet a narratív stratégiák. A szerzők a biográfiai esemény és a biografikus önreprezentáció három formáját értelmezik. Az *átélt történet* az egyén életét mások életével hozza összhangba, másokkal közös horizontba illeszti az egyént, az egyént szociális szférába helyezi, a másokkal való szimpátiáról, szolidaritásról szól. Az *elmesélt történet* jelentéseket rendel hozzá az egyén által átélt történethez, illetve ezeket a jelentéseket a történet elmesélése által popularizálja. Funkciója az egyén és környezete viszonyának erősítése, a külvilág, az események tagolása. És végül, a még *el nem mondott történetek* titok-helyzetet alakítanak ki: megóvják a történetet, szolidarizálnak a titok ismerőivel, marginalizálják vagy megóvják a titoktól elzárt személyeket.²⁵ Ez utóbbi narratív stratégia érvényesül az autobiográfiát meghatározó szelekciós gyakorlatban, illetve a törvényszéki tárgyalásokban. A történetek mondásában ott vibrál az elhallgatásra való belső, a kimondásra való külső ösztönzés. Biró A. Zoltán diktatúra korát „a beszéléstől való félelem korszakának” nevezi (Biró 1998: 206).

Minden korszak, minden társadalom, minden egyén rendelkezik az elhallgatott történetek repertóriumával. Ebbe a repertóriumba kerülnek

²⁴ A nagyotmondás az ismeretlen világokat megjárt személyek szórakoztató szándékú viselkedési formája (Biebuyck–Gaborit 1996).

²⁵ Az elméletet ismerteti Griffin 2001: 65–71.

a közömbös, irreleváns, valamint a túlságosan is reprezentatív, s ezért a nyilvánosság alá szorított történetek. Az elhallgatás olyan mértékben illokúciós cselekvés, mint a kimondás, az eltorzítás. A túlságosan közismert, a túl sok változatban keringő, a valóságról forgalomban lévő képpel tejesen egybehangzó történetek nem tartanak számot az érdeklődésre. A valóságról forgalmazott képet, a tekintélyes egyén pozícióját megingató, a társadalmi hierarchia, az uralkodó intézmények tekintélyét veszélyeztető történetek ellenőrzés, tiltás alatt vannak. A kimondás és az elhallgatás stratégiája, a nyilvánosságra hozáshoz és az elhallgatáshoz fűződő érdekek a társadalom és a narratív viselkedés feszültségét adják. Ilyen szempontból két ellentétes társadalmi stratégia ütközik össze: az egyik az elhallgatást, a másik a kibeszélést ellenőrzi.

George Orwell 1949-ben írott *1984 (Nineteen Eighty-Four)* című regénye egy olyan negatív utópiát mutat be, amelyben a testvérré váló főhóst megfosztják nevétől és élettörténetétől, s ha a rendszer ellen lázad, törlik az emlékét. Jókai Mór *Az aranyember* című regényének (1872) regényének főhőse a társadalom megbecsült, tisztelt figurája. Élete szégyenletes eseményeit egyedül Krisztyán Tódor ismeri, aki ezzel ismételtlen zsarolja Tímár Mihályt. Amikor Krisztyán váratlanul meghalt, Tímár Mihály véglegesen biztonságba kerül. Az elhallgatott történetek rekonstruálásának klasszikus példája a bűnügyi regények, a detektívregények (Agatha Christie Hercule Poirot-történetei, Conan Doyle Sherlock Holmes-kalandjai) a gyilkost szemtanúk és tárgyi bizonyítékok felvonultatásával kényszerítik a gyilkosság bevallására.

Mircea Eliade egyik esszéjében mutatja be a primitív és archaikus közösségek titokhoz való viszonyát. Ezekben a kultúrákban a magánéleti események elhallgatása veszélybe sodorja a közösséget. Kihatással van a halász- és vadászszerencsére, a harc kimenetelére, az időjárásra. Mikor a férfiak harcolni, halászni, vadászni indulnak, a törzs női tagjai fennhangon verbalizálják tetteiket. Mindaz, ami a törzs tagjainak életével kapcsolatos, nem maradhat elmondatlanul (Eliade 1991: 110–113). A hozzánk közelálló példák közül kettőt említek. A protestáns egyházak 1563-tól kezdték alkalmazni az *eklézsiakövetést*. Ezzel az egyház az ellenőrzést és a bíraskodást kiterjesztette hívei életére. A kihágást elkövetett személynek az istentisztelet végén, a gyülekezet előtt kellett beismernie bűnét, s ennek megbocsátását kellett kérnie. A lelkész újra elismételte tettét, s bűnbocsánatban részesítette. Bár a felvilágosodás kori polgári büntetőjog az ellenőrzés jogát megvonta az egyháztól, a szokás érvényben maradt napjainkig (Tárkány Szücs 1981:

806–807, Barabás 1997). A tolvajlás felfedésének rituális módja, a cseberbenezés az újkori Európában már datált eljárás,²⁶ Romániában az erdélyi régióban napjainkig fennmaradt. A kárt elszenvedett család egy specialistát (idős nő) és 7 vagy 9 kilenc kislányt hív össze, akik bizonyos rituális feltételek teljesítése mellett a cseberbe gyűjtött víz felszínén végignézik a lopás eseményét. Az ilyenképpen előállított narratív reprezentáció a tolvajhoz kötődik, s kompromittáló biografikus eseményként marad fenn környezetében. (A szertartás bemutatása: Keszeg 1992, Keszeg 2002, Sava 2007.)

Amikor a protestáns egyház az 1980-as években ismételten elhatárolódott a halottbúcsúztatótól, s ennek keretében a halott élettörténete előadásától, a hívek a döntést felháborodással fogadták (Nagy 1992: 57–58). A kiépülő totalitárius rendszer egyrészt a párt- és államfő propagandisztikus biográfiáját állandósította, másrészt a személyes biográfiák ellen fordult. A koporsó mellé felálló elvtársak elhallgattatták a gyászoló család fájdalmát, a halott emlékét, s az elvtárs halála, életének lezárulása helyett a kommunista eszme, a szocialista forradalom töretlenségéről beszéltek. Tanulmányában Zoe Petre mutatja be azt a kommunista funerális rítust, amely az elvtárs temetésének ürügyén a kommunista eszme töretlenségét, diadalát, a halott biográfiája helyett a párt- és eszmetörténetet népszerűsítette, a személyes fájdalom helyett a kollektív optimizmus propagandáját végezte, láthatatlanná téve az individuumot (Petre 1998).

A történetek ugyanezen csoportjába tartoznak a jóslástörténetek, amelyek egy, a jövő felé irányuló életutat, életszakaszt jelenítenek meg. Előállításukra olyan krízishelyzetben kerül sor, amikor az egyén előtt bezárulnak a perspektívák, vagy épp ellenkezőleg, megsokasodnak a választási lehetőségek. Az egyén ilyenkor valamilyen technikához folyamodik (kártyavetés, tenyérjóslás, álom-, előjel-, csillagértelmezés, előjel, öntés, nézés), valamilyen speciális textust jövője megjelöléséiként kezel és azt értelmezi (álom, konstelláció, látomások, auditív élmények, előérzet), gyakran valamilyen lény (halott, angyalok, szentek, démoni vagy mitikus lények, állatok, vagy specialisták, jósök) segítségével. A jóslástörténet az egyén számára megjelöli a múlt és a jelen folytatását, a jelenben játszódó események következményét. Ha metaforát keresünk a jóslásra, akkor a jövő archeológiájának nevezhetjük. Tárgyasítja, narrativizálja, s ilyenképpen elképzelhetővé, elviselhetővé, elfogadhatóvá teszi a a jövőt, eseményeket, sikereket és kudar-

²⁶ Újkori ismertségét említi Burke 1991: 130.

cokat projektál a jövőbe.²⁷ Egy, az erdélyi Mezőségen elvégzett terepmunka eredményezte azt a következtést, hogy a férfiak élete stabilabb, tervezhető. A női sors azonban számtalan tényezőtől függ. Életükben sokkal nagyobb szerepe volt a jövőkép specialista segítségével történő kidolgozásának. A nagylányok kíváncsiak voltak életük minőségére (boldogság–boldogtalanság, egészség–betegség), tartamára (hosszú–rövid), a gyermekáldásra, a férj tulajdonságára (vagyon helyzet, fizikai tulajdonságok, morális tulajdonságok) (Keszeg 1997: 130–133). A jóslástörténetek egyike a horoszkóp, amely napi, heti, havi, évi, hétévi lebontásban alakít ki és kínál fel biografikus paneleket.²⁸

Biografikus stratégiák. „Ez kifáraszt [...] Egyszer ide ugrok, s egyszer oda ugrok, s összevegyítek történetet mesével, s életrajzot. Kikapcsolódom, mer egy-egy személynek... belejön az életsorsa, s avval bele kell, hogy kapcsolódjam. Úgyhogy [...] most már az megint, azt sem tudom, hogy hol kezdjem el, csak úgy részletek jönnek ki belőle ... nem, nem tudok rendösön”. Ezekkel a szavakkal fogalmazta meg Antal Emma halmágyi naiv festő az élettörténet szerkesztésének nehézségeit.²⁹ Azaz, ugyanaz a biografikus anyag több narratív szálra felfűzhető. Az élettörténeti epizódok egymás között is affinitásban vannak, a kronológia, az ok-okozatiság, azonos szereplő, helyszín, kimenetel miatt. A történet struktúrája tehát a narratív bázis tekintetében esetlegesen, valójában pedig aktuális beszélői döntés függvényében alakul. A fenti megfogalmazásban a második nehézséget az életpályák érintkezése, kapcsolódása, a biografikus epizódok több szereplős volta jelenti. Az élettörténet finalizálásában, megformálásában több másodlagos műfaj, hipertextus ismerhető fel. A történet formálódásában egyidőben érvényesül egy,

²⁷ A jóslás értelmezésében három nagy paradigma különíthető el. Az antik kultúrától a felvilágosodásig a jóslás az egyéni és a kollektív sorsra vonatkozó transzcendens üzenet megfejlesztését jelentette. Művelése a vallással, az okkult tudományokkal kapcsolatban álló specialista. Ez az értelmezés az felvilágosodás kezdetétől sem tűnt el, csupán leszorult a populáris kultúrába, illetve kiszorult a nyilvános szférából. Összefoglalása: Komoróczy 1995. Korábban: Lehmann 1901. Az ezzel ellentétes értelmezést Sigmund Freud az álmok kapcsán dolgozta ki. Értelmezése szerint az álmok, az előjelek múltbeli események (traumák, megerőltetés) következtében fellépő pszichikai folyamatok, teljesítmények, s tehát a múltat értelmezik (Freud 1985). A harmadik felfogás szerint a jóslás az egyént társadalmi helyzetére döbben-ti rá, ennek elfogadására ösztönzi (Hahn 1985). Etnológiai értelmezése: Bosnyák 2000, Derjanecz 2001, Derjanecz 2001a.

²⁸ Madaras Hajnal: *A horoszkóp mint életszervező elem*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék. Szakdolgozat. 2002.

²⁹ Történetének elemzése: Ozsváth 2005.

a szerkesztési, előadási mintákból származó centripetális, az affinitásokból eredő centripetális erő (Keszeg 1993).

A történelem mint a kollektív sorsról szóló makrotörténet, témákat, motívumokat, interpretációs, értelmezési mintákat, tanulságokat telepít az élettörténetbe. A világháborút megélt generációt jellemző közös tapasztalat, közös tudás hasonló életstratégiákat, életfilozófiát, attitűdöket tart fel színen. Történeteikben a történelmet alakító személyiségek, a történelmet elszenvedő nép-, társadalmi csoportok válnak szereplővé, az élettörténeti keretbe történelmi dimenziók épülnek be, az élettörténeti epizódok értelmezésében és megítélésében általános összefüggések kapnak szerepet.

Az olvasmányélmények hatására a biográfia terjedelmében, retorikai megoldásaiban és kompozíciójában gyakran közeledik a regényhez. Az életpálya fordulópontjai romantikus színezetet kapnak, a szereplők jelleme polarizálódik, a szereplők szájába adott monológok patetikus életérzéseket fejtenek ki, a nyelvezet választékosra törekszik.

Nagyon gyakran a biografikus epizódok bemutatása megáll a mindennapi élet eleminek, rutinjainak, a tények érzékeltetésénél.

Egyéb biografikus alakzatok

Biográfia és tér. A biográfia szoros kapcsolatban állnak a térrel. A kommunikatív emlékezet az életpálya helyszíneit huzamos időre narrativizálja. Az egyéni, a családi, a lokális, a nemzeti közösségek az emlékeket térbe helyezik ki. A tér ilyen értelemben az történetek regisztere, az emlékezés kiváltója, azaz emlékezési alakzat és mnemotechnikai eszköz. Claude Lévi-Strauss mitogeográfiának nevezte a mitológia térhez kötöttségét (bizonyos lények tartózkodási, megnyilatkozási helye, rítusok helyszíne) (Lévi-Strauss 1990). Mircea Eliade szakrális térnek nevezte a megszentelt, a hierophániát termelni tudó teret (Eliade 1987: 15–60). Ennek mintájára beszélhetünk a tér biografikus funkciójáról. Egyrészt, a biográfia a tér narratív reprezentációját készítik el, másrészt a tér a biografikus események szertartásos felidézését teszi lehetővé.³⁰

A tér emlékezésre való lefoglalásának különböző formái vannak. A templomok körül, majd a temetőben elhelyezett síremlékek teljes életpályát örö-

³⁰ A térképre vetített tér lieu de mémoire szerepét tölti be (Theis 1986).

kítenek meg.³¹ Leggyakoribb motívumaik a születés és a halál, olykor a betegség, a genealógiai vonatkozások, történelmi eseményekkel való kapcsolat (Keszeg 2002: 177–181). Az építészeti objektumok feliratai (ház, faragott kapu) gyakran tartalmaznak biografikus motívumot (az építés éve, az építetők neve).³² A protestáns templomokban elhelyezésre kerülnek a hívekre emlékeztető objektumok. A konfirmáló évjáratok a konfirmáció szertartásának állítanak emléket, a családtagok az elhunyt személy emlékét örökítik meg egy-egy berendési tárgy adományozása által. Az elitkultúra emléktáblák állításával gyakorolja a biografikus emlékeztést (Jakab 2003, Jakab 2005).³³ A lokális emlékezet a tér részeihez kapcsolódó narratívumokban tartja számon a település lakóit.³⁴

Biográfia és tárgyak. Ugyanennyire indokolt megemlíteni a biografikus funkcióval rendelkező tárgyakat, tárgypopulációkat. Az egyén használati tárgyai az életpályát dokumentáló szereppel rendelkeznek. A biografikus funkció a tárgypopulációk szerveződésének egyik elve. A tárgy története, a hozzá kapcsolódó emlék a közösség kommunikatív és kulturális emlékezési gyakorlatában állandósul. A családi élettér berendezése, a település épületei perszonalizálódnak, biografikus eseményeket, genealógiai, társadalmi kapcsolatokat örökítenek meg. Az előző generációk által áthagyományozott tárgyak készítőik és használóik emlékét őrzik, állandósítják.³⁵ Tötszegi Tekla átfogó kutatás nyomán mutatta ki a mérai viselet elődökre emlékeztető funkcióját. A sok munkával, gondosan előállított, jelentős anyagi értéket képező női viseletdarabok a nemzetségen belül öröklődnek. Ilyenképpen a kiöltöztetett fiatal lány több generációra visszamenően szembesül elődeivel.³⁶ Az emberi életpálya különböző szakaszait és fordulópontjait az életkorhoz

³¹ A márványtáblára vésett sírfeliratok létezéséről magyar nyelvterületen a 16. század elejétől van tudomása a kutatásnak. A 17. századtól a templom falára akasztott, vagy a síron állított fejfára rögzített deszka *epitáfiumok* készültek. Az emlékjelet megnevező szó a felirat szövegét is jelölni kezdte (Balassa 1989: 54–58).

³² Márton Béla a faragott kapuk feliratainak biografikus funkcióját tekintette át (Márton 1999).

³³ A történelmi eseményeknek, neves személyiségeknek való emlékéllítást a szakirodalom a történelem, a múlt „házasításának” nevezi (Fabre 2000).

³⁴ A lokális teret megjelenítő kilyénfalvi narratívumok formáit és biografikus funkcióit Kolumbán Levente tekintette át. Szakdolgozat, BBTE, magyar Néprajz és Antropológia Tanszék. 2005.

³⁵ A tárgyak életidejéről (biográfijáról) szóló tanulmányban Fejős Zoltán a tárgyak biografikus, egyénekre emlékeztető funkcióját is áttekinti (Fejős 2003).

³⁶ *A mérai viselet változása a 20. században. Doktori disszertáció.* Hungarológiai Doktori Iskola, BBTE, 2007.

és a rítushoz kötődő specifikus tárgyak kísérik végig (játéktárgyak, munkaeszközök, öltözetdarabok; lakodalmi, temetési rituális tárgyak). A tárgyak egyik csoportja kimondottan egyéneknek, az életpálya egy-egy eseményének hivatott emléket állítani.³⁷ A régészeti, történelmi, etnográfiai, művészettörténeti múzeumokba begyűjtött tárgyak a tárgykészítő, tárgyhasználó elődök kollektív szokásait, rutinjait kívánják szemléltetni.

Biográfia és képek. A fénykép létrejötté óta biografikus funkcióval rendelkezik. A kép, a képsor, majd a mozgókép az életpálya epizódjait örökíti meg, tárolja (Csupor 1987, Fogarasi 1997, Kunt 2003, Örsi 2003).³⁸

Közösségek, regiszterek

A biografikus tudás, a biografikus repertórium közösséget szervez. E közösség az előbb felsorolt terminusok mindenikével megnevezhető. A *beszélő-közösség* terminus a beszélés etnográfiájának terminusa, az azonos nyelvi és beszéd szabályokat használó közösséget nevezi meg (Hymes 1979: 242). Esetünkben azt a közösséget jelenti, amely rendelkezik a biográfiák megszerkesztésének, előadásnak és értelmezésének szabályaival (a háborús, általában a történelmi, a migrációs, a gazdálkodási, általában az élettapasztalatok biografikus beszédmódban való megjelölése). Az társadalmat az emlékezetkutatás *emlékezetközösségként* határozza meg. Jan Assmann meghatározása szerint az egyén a szocializáció során, kommunikációs folyamatokban tesz szert emlékekre. A konkrét térben és meghatározott időpontokban felidéződő emlékek tartósan megőrzik az közösség sajátos identitását (Assmann 1999: 35–43). Esetünkben az emlékezetközösség olyan közösség, amely kollektív identitását biografikus narratívumok formájában konstruálja meg és nyilatkoztatja ki (a világháborús áldozatok, a diktatúra meghurcoltjainak, a közösség életformát radikálisan meghatározó személyek biográfiájának számontartása). Az *interpretív közösség* az antropológiai stúdiumok terminológiája, a szövegekhez hozzárendelt jelentések társadalmi konszenzuson alapulását nevezi meg. Stanley Fisch szerint olyan

³⁷ Az „emlékező tárgyak” történetét, típusait és irodalmát Gráfik Imre tekinti át (Gráfik 1998).

³⁸ A *fénykép mint narratívum* című dolgozatában Szalma Anna-Mária esettanulmányban elemzi az 1925-ben Gyergyószentmiklóson született Kercsó Ferencné Benedek Irma 715 képből álló fényképpálmányának biografikus funkcióit. Szakdolgozat, BBTE, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, 2006.

(formális vagy informális) közösség, amely valamilyen szöveget adott időben és kontextusban azonos módon értelmez. Az értelmezés azonossága a közös tudásból, tapasztalatokból származik. Ennek a tudásnak mint interpretív tőkének a függvényében egy adott szövegről ugyanaz az értelmezés állítható elő (Kristóf 1998, Kálmán szerk. 2001). Esetünkben az interpretív közösség egy biográfia megjelenítése által szankcionál, elismerést fejez ki, eszményeket, normákat vezet le.

Legelőbb egy aranyosszéki kutatás során tapasztalhattuk meg, hogy a családtagok felügyelnek egymás történetmondására. Az élete történetét mesélő Magyarosi Lőrinc (sz. 1927) felesége bele-belehallgatott a történetbe, követte a történet haladását, figyelmeztette férjét kimaradt epizódokra, kifogásolta más epizódok előadását. A helyzet ismétlődését később Kovácsné István Anikó jelezte (Kovácsné István 2005: 360). Az 1944-ben hét hónapos fogságot elszenvedett, 1922-ben született illyésmezői férfi szabadulása után emlékeit családjával osztotta meg. Gyermekei, unokái ezeken a történeteken keresztül értesültek a hadifogság embertelen körülményeiről.³⁹ A nyilvánosan, szertartásos formában bemutatott élettörténetek (halottbúcsúztató) epizódjainak kiválogatását a családtagok végzik el, a történetet a helyi közösség egy specialistája véglegesíti (Keszeg 2002). Természetesen, a biografikus beszédmód alkalmazása túllépi a család kereteit, részt vállalnak benne a korszak legkülönbözőbb intézményei (egyház, iskola, média, reklám).

Szakirodalom

ADORJÁNI Rudolf Károly

2006 *Lukács Sándor ravai búcsúztatói 1930–1938 között*. A szöveget gondozta JAKAB Albert Zsolt és KESZEG Vilmos. (Krizsa Könyvtár.)

Krizsa János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2006

ARIES, Philippe

1996 *Omul în fața morții I–II*. Meridiane, București

ASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest

³⁹ Kiss Károly sz. 1922, Illyésmező. Bartis Klára gyűjtése, 2004.

AUSTIN, J. L.

1988 Hogyan cselekedjünk szavakkal? In: PLÉH Csaba – SÍKLAKI István – TERESTYÉNI Tamás (szerk.): *Nyelv, Kommunikáció, Cselekvés*. Tankönyvkiadó, Budapest, 14–29.

BAHTYIN, Mihail

1988 A beszéd műfajai. In: KANYÓ Zoltán – SÍKLAKI István (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 246–282.

BAJKÓ Árpád

2005 Reprezentációk és önreprezentációk: egy természetgyógyász tevékenysége. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek I.* (Sapientia könyvek, 41.) Scientia Kiadó, Kolozsvár, 119–150.

BALASSA IVÁN

[1989] *A magyar falvak temetői*. Corvina Kiadó, Budapest

BALÁZS Lajos

1994 *Az én első tisztességes napom. Párválasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

BÁLINT Sándor

é. n. *Egy magyar szentember – Orosz István önéletrajza*. Budapest

BAR-HILLEL, Y.

1997 Indexikus kifejezések. In: PLÉH CSABA – SÍKLAKI ISTVÁN – TERESTYÉNI TAMÁS (szerk.): *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*. Osiris Kiadó, Budapest, 171–187.

BARABÁS László

1997 Eklézsiakövetés a székely „protestáns Szentföldön”. In: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében II*. Veszprém–Debrecen, 386–404.

BARTHA Elek

1995 *Halotti búcsúztatók a dél-gömöri falvak folklórájában I–II*. Debrecen

BARTHES, Roland

1977 Introduction a l'analyse structurale des récits. In: G. GENETTE – T. TODOROV (szerk.) *Poétique du récit*. Seuil, Paris, 7–58.

BARTIS Ferenc

1988 *Börtönrácsok között Romániában*. Kapu, Budapest

BAUSINGER, Hermann

1995 *Népi kultúra a technika korszakában*. Osiris Kiadó, Budapest

BENKŐ Levente

1995 *Szárazajta*. H-PRESS kft, Sepsiszentgyörgy

BETHLEN Béla

1989 *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam.* Zrínyi, Budapest

BIEBUYCK, Brunhilde –GABORIT, Lydia

1996 *À beau mentir qui vient de loin. Autres mondes. Cahiers de Littérature Orale.* 39–40. 175–204.

BIRÓ A. Zoltán

1994 A történetmondás mint az antropológiai kutatás tárgya. *Antropológiai Műhely* 2. 55–72.

1998 Elfeledett életutak, el nem mondott élettörténetek. In: *Uó: Stratégiák vagy kényszerpályák?* Tanulmányok a romániai magyar társadalomról. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 203–206.

BOSNYÁK Sándor

2000 *Mit láték álomban. Népi álmofejtés és hiedelemtörténet.* Európai Folklór Intézet–L'Harmattan, Budapest

BOURDIEU, Pierre

1993 *Le rêve des familles.* In: *Uó: La misere du monde.* Edition du Seuil, Paris, 1221–1242.

BRAUDEL, Fernand

1972 A történelem és a társadalomtudományok. A hosszú időtartam. *Századok* 106. (4–5) 988–1012.

BREMOND, Claude

1973 *Logique du récit.* Seuil, Paris

BURKE, Peter

1991 *Népi kultúra a kora újkori Európában.* Századvég–Hajnal István Kör, Budapest

CARLYLE Tamás

1900 *Hősökről.* – Gyémánt nyakláncz. (Ford. Végh Arthur) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest

CHARTIER, Roger

é. n. *Le geste autobiographique.* In: *Uó: Le jeu de la règle.* Presses Universitaires de Bordeaux, Bordeaux, 43–47.

CSIBI ISTVÁNNÉ SIKLÓDI Mária

1985 *Pontot, vesszőt nem ismerek, de a szó mind igaz.* Európa Kiadó, Budapest

CSIHA Kálmán

1992 *Fény a rácsokon.* Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár

CSUPOR István

1987 A fényképezés alkalmi és szokásai Cinkotán. *Ethnographia* XCVIII. (1) 54–82.

DÁNIELISZ Endre

1993 *A Szepességtől Szalontáig. Egy kisiparos család három nemzedéke.*
 Literator Könyvkiadó, Nagyvárad

de MAN, Paul

1997 Az önéletrajz mint arcrongálás. *Pompeji* 8. (2–3) 93–107.

DERJANECZ Anita

2001 Jósások és előjelek. In: PÓCS Éva (szerk.): *Két csíki falu néphite a századvégen.* Európai Folklor Intézet–Osiris Kiadó, Budapest, 288–372.

2001a A sors és megismerésének lehetőségei két csíki falu hiedelmeiben. In: PÓCS Éva (szerk.): *Sors, áldozat, divináció.* Janus/Osiris, Budapest, 308–330.

DOBOS Ilona

1958 *Szegényember vízzel főz. Életrajzi vallomások.* Budapest

1964 Az „igaz” történetek műfajának kérdéséről. *Ethnographia* LXXV. (2) 198–217.

1986 *Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség.* Gondolat, Budapest

ELIADE, Mircea

1987 *A szent és a profán.* Európa Kiadó, Budapest (Eredeti kiadás: 1957)

1991 *Lucruri de taină.* In: Uó: *Drumul spre centru.* Univers, București, 110–113.

ERDÉSZ Sándor

1968 Fejfáirók a szatmári Erdőháton. *Ethnographia* LXXIX. (2) 201–224.

1977 A „nevető fejfák” kérdéséhez. In: ISTVÁNOVITS Márton – KRIZA Ildikó (szerk.): *A komikum és humor megjelenésének formái a folklórban.* (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 1.) MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 163–167.

ERDŐS Kinga Mária

2005 Kísérlet egy élettörténet értelmezésére. Identitás és önreprezentáció. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek* I. (Sapientia könyvek, 41.) Scientia Kiadó, Kolozsvár, 151–207.

FABRE, Daniel (éd.)

2000 *Domestiquer l'histoire. Ethnologie des monuments historiques.* Éditions de la maison des sciences de l'homme, Paris

FEJŐS Zoltán

2003 Tárgyak az időben. In: Uó: *Tárgy-fordítások.* Gondolat, Budapest, 83–91.

FERENCZ Imre (szerk.)

1997 *Történetek a fogságból. Hatvan székely.* Státus Kiadó, Csíkszereda

FOGARASI Klára

1997 A vizuális kommunikáció formái a századforduló fényképeinek vizsgálata alapján. *Néprajzi Látóhatár* VI. (1–49 377–388.

FORRAI Ibolya (szerk.)

1994 *Csángók a XX. században. Élettörténetek. Néprajzi Közlemények* 33. Magyar Néprajzi Múzeum, Budapest

FREUD, Sigmund

1985 *Álomfejtés*. Helikon Kiadó, Budapest (Eredeti: 1900, fordítás: 1935)

GAGYI József

1998 A máréfalvi szentasszony. Evilági és túlvilági kapcsolatának egy formája: a kegyelem. In: Uő: *Jelek égen és földön. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 21–38.

GALAME-GRIAULE, G. – GÖRÖG-KARÁDY Veronika – PLATIEL, S. – REY-HULMAN, D. – SEYDON, C.

1989 De la variabilité du sens et du sens de la variabilité. In: *Le conte, pourquoi? comment. Actes des journées d'étude en littérature orale, mars 1982*. Ed. CNRS, Paris, 201–229.

GRÁFIK Imre

1998 Emlékező tárgyak. Klny. *Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére*. Sopron, 87–119.

GRIFFIN, Em

2001 *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Harmat, Budapest

GYENIS Vilmos

1965 Emlékirat és parasztkrónika. *Irodalomtörténeti Közlemények* LXIX. (2) 152–171.

GYŐRI Klára

1975 *Kiszáradt az én örömem zöld fája*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

HAHN István

1985 *Álomfejtés és társadalmi valóság*. Akadémiai Kiadó, Budapest

HALBWACHS, Maurice

1925 *Les cadres sociaux de la mémoire*. Librairie Félix Alcan, Paris

HANKISS Ágnes

1980 „Én-ontológiák”. Az élettörténet mitologikus áthangolása. In: FRANK Tibor – HOPPÁL Mihály (szerk.): *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat* II. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 30–38.

HONKO, Lauri

1980 Az epikus népköltészet kutatása. *Ethnographia* XCI. (3–4) 452–467.

HOPPÁL Mihály – KÜLLŐS Imola

1972 Parasztönéletrajzok – paraszti írásbeliség. *Ethnographia* LXXXIII. (2–3) 284–292.

HOPPÁL Mihály – KÜLLŐS Imola – MANGA János (szerk.)

1974 „Emléklül hagyom az unokáknak, dédunokáknak, lássák, hogyan éltünk, s hogy az ő életük szebb legyen egyszer...” *Önéletírások*. Gondolat, Budapest

HYMES, Dell

1979 A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In: PLÉH Csaba – TERESTYÉNI Tamás (szerk.): *Beszédaktus – Kommunikáció – Interakció*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 213–263.

JAKAB Albert Zsolt

2003 Emléktábla-állítás Kolozsváron. In: SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 2. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. (Kriza Könyvek, 19.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 135–158.

2005 „Ez a kő tétetett...” Az emlékezet térbeliesítése Kolozsváron. In: GEAM-BAŞU Réka (szerk.): *RODOSZ-tanulmányok 2004. Társadalom- és humántudományok*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 225–238.

KACSÓ Sándor

1971 *Virág alatt, iszap fölött. Önéletrajzi visszaemlékezések I.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1974 *Fogy a virág, gyúl az iszap. Önéletrajzi visszaemlékezések II.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1985 *Nehéz szagú iszap felett*. Magvető Kiadó, Budapest

KÁLMÁN C. György (szerk.)

2001 *Az értelmző közösségek elmélete*. Balassi Kiadó, Budapest

KATONA Imre

1960 Rigmusmondó és versíró kubikosok. *Ethnographia* LXXI. (3) 552–556.

KECSKEMÉTI Gábor – NOVÁKY Hajnal

1988 *Magyar nyelvű halotti beszédek a XVII. századból*. MTA Irodalomtudományi Intézete, Budapest

KEMÉNY János

1972 *Kakukkfőkák*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

KESZEG Vilmos

1991 A hétköznapi kommunikáció vonzáskörében. In: Uő: *A folklór határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 17–72.

- 1991a Kórkép az igaz történetekben. *Helikon* II. (43) 4.
- 1991b Egy kortárs mítosz értékintegráló ereje. *Helikon* II. (31) 4-5.
- 1992 A cseberbenzés. Egy mezőségi hiedelemem eredete és szemantikája. *Néprajzi Látóhatár* I. (1-2) 70-80.
- 1993 A tartalom szerveződése a beszédszokásokban. *Korunk* IV. (8) 23-31.
- 1994 Régi karácsonyok. *Kelet-Nyugat* V. (12) 24-31.
- 1997 Változatok történelmi forgatókönyvre. *Korunk* VIII. (7) 93-95.
- 1997a Balázs Ferenc Aranyosszék emlékezetében. In: *Balázs Ferenc Emlékkönyv*. EMKE, Kolozsvár, 25-34.
- 1999 Századeleji gyászjelentő lapok. In: Uő (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 95-110
- 2001 A kisebbségi sors narratív megjelenítése. *Kisebbségkutatás* 10. (1) 33-52.
- 2002 A genealógiai emlékezet szervezése. In: ÁRVA Judit – GYARMATI János (szerk.): *Közéltések az időhöz. Tanulmányok*. (Tabula könyvek, 3.) Néprajzi Múzeum, Budapest, 172-212.
- 2002a Szövegtípusok, szövegfunkciók és íráshasználat az aranyosszéki temetési szertartásban. In: CSERI Miklós – KÓSA László – T. BERCZKI Ibolya (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón*. Magyar Néprajzi Társaság és Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 131-164.
- 2002b Egy látomás. Az esemény, a reprezentáció és az ítélkezés. In: Uő: *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. KOMP-PRESS, Kolozsvár, 28-59.
- 2002c K. konfliktuselhárító stratégiája: a félrevezető narratívum. In: Uő: *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. KOMP-PRESS, Kolozsvár, 105-123.
- 2004a *Aranyosszék népköltészete. Népi szövegek, kontextusok. Monográfia*. I-II. Mentor Kiadó, Marosvásárhely
- 2004b Határ, határmódosítás, határátlépés. Történetek a kisebbségi sorsról. *Néprajzi Látóhatár* XIII. (3-4) 41-86.
- 2004c Frontières, modification des frontières, passage de frontières. *Artes Populares* 19. Annuaire du Département de Folklore. Budapest, 167-212.
- 2005 Az írás szerepe egy asszony életében. In: Uő (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek* II. (Sapientia könyvek, 41.) Scientia Kiadó, Kolozsvár, 583-664.

KESZEG Vilmos (szerk.)

2005 *Specialisták. Életpályák és élettörténetek* I–II. (Sapientia könyvek, 41.) Scientia Kiadó, Kolozsvár

KESZEG Vilmos – BECZE Márta

2001 Előszó. In: NAGY Ödön – HERMÁN János – NYITRAI Mózes: *Palástban. Lelkészek a szórványban*. Kiadásra előkészítette KESZEG Vilmos. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 5–26.

KLIGMAN, Gail

1998 *Nunta mortului*. Ritual, poetică și cultură populară în Transilvania. Polirom, Iași

KOCSIS Rózsi

1988 *Megszépült szegénység. Vallomások a gyermekkorról*. Kriterion Könyvkiadó, București

2000 *Nyitott könyv a lelkem. Egy anya vallomása*. L'Harmattan, Budapest

KOMORÓCZY Géza

1995 Rangjavesztett tudomány. Álomfejtés az ókori Mezopotámiában. In: Uő: *Bezárkózás a nemzeti hagyományba*. Osiris Kiadó, Budapest, 47–82.

KÓS Károly

1991. *Életrajz*. Közzéteszi Benkő Samu. Szépirodalmi Könyvkiadó–Kriterion Könyvkiadó, Budapest–Bukarest

KÓSA László

1989. A gyimesi csángók hagyományos élete. In: KALLÓS Zoltán – MARTIN György (gyűjtése): *Tegnap a Gyimesben jártam... Gyimes-völgyi lírai dalok*. Európa Kiadó, Budapest, 5–17.

KOVÁCSNÉ ISTVÁN Anikó

2005 „Nagyon különleges ember, olyan magunkfajta, de mégis, ő már kinőtte magát” István Lajos személyiségének reprezentációi. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek* II. (Sapientia könyvek, 41.) Scientia Kiadó, Kolozsvár, 359–581.

KÖRNYEINÉ GAÁL Edit

1997 *Parasztorsork. Források a 20. század első feléből*. (Folklor és Etnográfia.) Debrecen

KRISTÓ Tibor

1999 *Kuláksors. Székely kulákok történetei*. Státus Könyvek, Csíkszereda

KRISTÓF Ildikó, Sz.

1998 Jákob rózsafája vagy frusztrált antropológusok? Az értelmezés hatalmáról és korlátairól. *Tabula* 1. (1–2) 60–83.

KRÍZA Ildikó

1993 *Felsőnyéki halotti búcsúztatók*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest
KUNT Ernő

2003 A fénykép a parasztság életében. In: Uó: *Az antropológia keresése*.
(Documentatio Ethnographica, 20.) L'Harmattan, Budapest, 91–115.

KURKÓ Gyárfás

1949 *Nehéz kenyér*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

KÜLLŐS Imola

1988 Igaz történet, élettörténet, önéletrajz. In: VARGYAS Lajos (főszerk.):
Magyar Néprajz V. Magyar népköltészet. Akadémiai Kiadó, Buda-
pest, 251–266.

LÁZÁR György – RADNÓTI Sándor

1978 életrajz. *Világirodalmi Lexikon*. II. Akadémiai Kiadó, Budapest,
1044–1046.

LEHMANN Alfred

1900 *Babona és varázslat a legrégebb időktől a jelen korig*. K. M. Természet-
tudományi Társulat, Budapest

LEJEUNE, Philippe

1975 *Le pacte autobiographique*. Seuil, Paris

1980 *Je est un autre*. Seuil, Paris

LEVI, Giovanni

2000 Az életrajz használatáról. *Korall* 2. (Tél) 81–91.

LÉVI-STRAUSS, Claude

1990 Universalisation et particularisation. In: Uó: *La pensée sauvage*.
Agora, Paris, 194–230.

LINTVELT, Jaap

1981 *Essai de Typologie narrative. Le „pont de vue”. Théorie et analyse*.
Édition José Corti, Paris

LYONS, Martyn

2001 La culture littéraire des travailleurs. Autobiographies ouvrières dans
l'Europe du XIXe siècle. *Annales HSS*. (Juillet–octobre: 4–5) 927–
946.

LYOTARD, Jean–François

1993 Széljegyzetek az elbeszélésekhez. In: HABERMAS, Jürgen – LYOTARD,
Jean–François – RORTY, Richard: *A posztmodern állapot*. Századvég,
Budapest, 146–150.

MANDELBAUM, David G.

1982 Egy életrajzi tanulmány: Gandhi. *Documentatio Ethnographica* 9. 29–46.

MÁRTON Béla

1999 A sóvidéki faragottkapu-feliratok. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 72–88.

MATICHESCU, Olimpiu

1981 *Tineretea revoluționară a tovarășului NICOLAE CEAUȘESCU*. Scînteia Tineretului, București

MENKE, Bettine

2002 Sír felirat-olvasás. *Helikon* 48. (3) 305–316.

MOHAY Tamás

1994 *Egy naplóíró parasztember. Nagy Sándor élete és gazdálkodása a 20. század első felében Ipolynyéken*. (Dissertationes Ethnographicae 10.) Budapest

2000 Egyének és életutak. In: *Magyar Néprajz. VIII. Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 760–790.

NAGY István

1968 *Sáncaľja*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest

1969 *Ki a sánc alól*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest

1971 *Hogyan tovább? Önéletrajzi regény III*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1974 *Szemben az árral. Önéletrajzi regény IV*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

NAGY Olga

1975 Mesék és „igaz történetek” Széken. Szempontok egy erdélyi magyar falu népi prózarepertoárjának vizsgálatához. *Népi kultúra–Népi társadalom VIII*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 303–337.

1988 *Asszonyok könyve. Népi elbeszélések*. Magvető, Budapest

NAGY Ödön

1992 Temetési szokások a Maros megyei református gyülekezetekben. *Néprajzi Látóhatár I*. (3–4) 3–63.

NIEDERMÜLLER Péter

1988 Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia XC*. (3–4) 376–389.

NYITRAI Mózés

2001 Nyolcvan év. In: KESZEG Vilmos (kiadásra előkészítette): *Palástban. Lekészek szórványban*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 189–476.

OLÁH Ilona

2003 *Tanítóné voltam Erdélyben*. Profundis, Szatmárnémeti

OLÁH Sándor

- 1996 Rituális beszéd a homoródalmási temetésen. *Néprajzi Látóhatár* V. (3–4) 151–165.
- 2001 *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
- OLRICH, Axel
- 1982 A népköltészet epikus törvényei. In: TÁLASI István (szerk.): *Néprajzi szöveggyűjtemény* I. Tankönyvkiadó, Budapest. 453–462.
- OZSVÁTH Imola
- 2005 Egy naiv festő élettörténetek motívumai. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek* I. (Sapientia könyvek, 41.) Scientia Kiadó, Kolozsvár, 31–118.
- ÖRSI Julianna
- 2003 Festmények, fényképek, filmek a családi emlékezés szolgálatában. In: Úó (szerk.): *Családok, familiák, nemzetségek. A vérségi kapcsolatok szerepe a változó társadalomban*. Túrkeve, 109–118.
- PÁCZKÁN Éva
- 2002 *Kopasz föld. Mentalitás- és szövegvizsgálat egy élettörténet elemzésének alapján*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
- PETRE, Zoe
- 1998 Adio, scump tovarăș! Schiță de antropologie funerară comunistă. In: BOIA, Lucian (dir.): *Miturile comunismului românesc*. Nemira, București, 272–284.
- PILLICH László – VETÉSI László (szerk.)
- 1987 *Leírtam életem... Népi önéletrésok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- PLÉH Csaba
- 1986 *A történet szerkezet és az emlékezeti sémák*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- PROPP, V. J.
- 1975 *A mese morfológiája*. Gondolat, Budapest
- RÁDULY János
- 1987 *Mikor a szolgának telik esztendeje. (A kibédi gazdai szolgák életéből)*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- RÉTHEY PRIKKEL Miklós
- 1991 *Az igaz történet. Szöveg, műfaj, módszer és valóság generatív kapcsolata az élő elbeszélésben. Ontológiai megközelítés*. (Folklor és Etnográfia, 58.) Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen
- RICOEUR, Paul
- 1985 *Temps et récit*. Seuil, Paris

- SALAMON Anikó (szerk.)
1979 *Így teltek hónapok, évek. Öt életrajz.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
SAVA, Eleonora
2007 *Explorând un ritual.* LIMES, Cluj-Napoca
- SINKA István
1942 *Fekete bojtár vallomásai.* Budapest
- SZALMA Anna Mária
2001 Szent gyermekkor. In: TÁNCZOS Vilmos (szerk.): *Képek a folklórban. Tanulmányok az archetipikus szimbolizáció köréből.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 191–199.
- TAKÁCS Lajos
1957 Népi verselő, hírversírók. *Ethnographia* LXVII. (1) 1–47.
- TAMÁSI Gáspár
1971 *Vadon nőtt gyöngyvirág.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
1981 *Magyar jogi népszokások.* Gondolat, Budapest
- TELEKI Éva
1995 *Tölgy és repkény.* (Minerva Könyvek, 1.) Kolozsvár
- TENGELYI László
1998 *Élettörténet és sorsesemény.* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest
- TERESTÉNYI Tamás
1992 Szövegelméleti tézisek. In: PETŐFI S. János – BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz.* Szeged, 7–33.
- THEIS, Laurent
1986 *Guizot et les institutions de mémoire.* In: NORA, Pierre (dir.): *Les Lieux de mémoire.* II. 2. Gallimard, Paris, 569–592.
- TODOROV, Tzvetan
1988 A műfajok eredete. In: KANYÓ Zoltán – SÍKLAKI István (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudományok köréből.* Tankönyvkiadó, Budapest, 283–296.
- VAN GENNEP, Arnold
1909 *Les rites de passage.* Picard, Paris
- VARGA László
1998 *A fegyencélet fintorai. Románia, 1956 után.* Püski, Budapest
- VARGA Zoltán, Z.
2002 Az önéletírás-kutatások néhány aktuális elméleti kérdése. *Helikon. Irodalomtudományi Szemle* 48. (3) 247–257.

VEREBÉLYI Kincső

2001 „...mert az idő nem vár semmit, hanem telik...” Jegyzetek a paraszti önéletrírókról. In: *Számadó*. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest. 521–534.

VERES Péter

1948 *Számadás*. Budapest

VESZPRÉMI István

1774/1960 *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*. Első száz. Lipcse

VOIGT Vilmos

1972 *A folklór alkotások elemzése. Néprajzi tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest

1978 epikus törvények. *Világirodalmi Lexikon 2*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1165–1166.

1983 Az érzelmek és a fájdalom eltávolítása. Menyasszonysiratók. In: NOVÁK László – UJVÁRY Zoltán: *Lakodalom*. (Folklór és Etnográfia, 9.) Debrecen, 397–408.

VOISINE, Jacques

1963 Az „autobiographie” irodalmi terminusának kialakulása. *Világirodalmi Figyelő* IX. (2) 131–138.

ZÁVADA Pál

1986 *Kulákprés*. Művelődéskutató Intézet, Budapest

ZSIGMOND Erzsébet

1995 *Sírató. Életem panaszos könyve*. (Krizsa Könyvtár.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

ZSIGMOND Ferenc

1995 *Hadifogságban. Naplótöredékek. Emlékfoszlányok. 1944–1948*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

ZSIGMOND Győző

1997 *Három kismacska – kettő közülük kommunista. Erdélyi politikai viccek. 1977–1997*. Pont Kiadó, Budapest